

VACUNA'OB

Nu'ukulil u ts'áabal k'ajóolbil yéetel ti'al u
ka'ansa'al ba'alo'ob yóok'olal vacuna'ob

Ju'un meyajta'an tumen:

Ju'un xak'alta'an tumen:

Meet uts a k'áatik ti' juntúul ajts'aak wa yaan ba'ax taak a k'ajóoltik yóok'olal u muka'a'ankunta'al u wíinkil máak yéetel vacuna.

Tuláakal le oochelo'obo' chéen bix u tukulta'al le k'oja'anilo'ob mun tsa'ayal ti' wíinik wa vacunarta'an.

U TSOOLIL

Tsoolil t'aano'ob ku yáantajo'ob 4

Yáax jaats: Ba'ax k'a'ana'an a k'ajóoltik yo'olal vacuna'ob 7

1.1 Ba'ax le vacuna'ob yéetel bix u meyajto'ob 7

1.2 U k'a'ana'anil k vacunarta'alo'on 9

1.3 U yutsil k vacunarta'alo'on 11

1.4 Ba'alo'ob ma' jaaj yéetel ba'alo'ob jaaj yo'olal vacuna'ob 15

Meyaj ti'al u meetik k tuukul – Yáax jaats 23

Ka'a jaats: K'oja'anilo'ob ma'atan u tsa'ayal wa ku kanáantikubaj máak 25

2.1 Ba'axten k'a'ana'an k vacunarta'al ti'al ma' u tsa'ayal k'oja'anilo'ob mun ts'áaik wa vacunarta'ano'on 25

2.2 K'oja'anilo'ob ma' seen t'i'itpaj way yóok'olkaab yéetel u yáantaj vacuna'ob 27

2.3 K'oja'anilo'ob ma' seen t'i'itpaja'an yéetel ch'ejsa'an way Méxicoe' 35

2.4 Súutukilo'ob yéetel kúuchilo'ob tu'ux k'a'ana'an le vacuna'obo' 37

2.5 Tsoolil bix u ts'áabal vacuna ti' mejen xch'úupalal yéetel mejen xi'ipalal 38

2.6 Ba'axten jach k'a'ana'an k vacunarta'al: Ts'ook tuukulo'ob ' 49

Meyaj ti'al u meetik k tuukul yóok'olal – Ka'a jaats 51

Tu'ux ch'a'ab le ba'ax ku ts'íibta'ala' 53

TSOOLIL T'AANO'OB KU YÁANTAJO'OB

Ácido Desoxirribonucleico (ADN):

Jump'éeel ba'al jach chichan wáaj molécula yaan ichil célula'ob, ti' yaan bix u ch'i'ibalil wíinik, ku meyaj ti'al u ch'iijil yéetel u yutsil kuxtal u wíinkil máak.

P'óol oot'el:

Ku líik'il u ja'il tu yoot'el, chika'an yaan u ja'il tumen úuch loob ti' wáaj k'oja'anilo'ob.

Anticuerpos:

Ba'ax ku yáantaj chéen ku chíikpajal tu wíinkilal ba'alche'ob tumen ku ts'áabal jump'éeel ba'al u k'aaba' antígeno, uti'al u súuktal u tokikubaj wíinkil.

Antígeno:

Ba'ax ku ts'áabal ich u wíinkil máak, ku meetik u jaan totikubaj wíinkil la'aten ku jok'ol anticuerpos ts'áaik u muuk'.

Autismo:

Jump'éeel k'oja'anil mun cha'ik u ch'iijil tu beelil u ts'o'omel máak, tu jeelbesik bix u tsikbal, u káambal, u múul kuxtal yéetel bix moodo wíinik.

Bacteria:

Ik'el taaj chichan, chéen jump'éeel u célula, mina'an u núcleo diferenciado wáaj k'i'ik'el, yaane' ku jubik u ts'u tu'ux yaan kalikil u jeelo'obe' ku taasik k'oja'anilo'ob.

Cartilla Nacional de Vacunación:

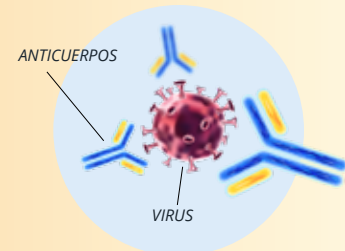
Jump'éeel ju'un oficial tu'ux u ts'íibta'al máakalmáak vacuna'ob ku ts'áabal ti' juntúul wíinik, bey xan buka'aj u aalil yéetel u p'isik u wíinkil. Jump'éeel nu'ukul ku yáantaj ti'al u kanáanil toj óolal yéetel ti'al ma' u tsa'ayal k'oja'anilo'ob.

Cognitivo:

U meyaj ts'o'omel yo'olal u yantal u na'at, u béeytal u tuukul yéetel u t'aan wíinik.

Defensas:

Ba'al wáaj ba'ax yéetel ku tokikubaj, yéetel ku yáantikubaj máax ti' ba'ax loobiltik.

Ba'ax ku meetik ts'aak kéen ts'áabak:
Ba'ax ma' jach uts ku béeytal u meetik ts'aak le kéen uk'a'ak wáaj u ts'áabal u jeel ts'aak.

K'oja'anil:

Mina'an toj óolal, ma' uts u meyaj jump'éeel ba'al ich u jobnel máak wáaj ti' tuláakal u wíinkil máak.

K'oja'anil meetik mun yantal u paalal wíinik:
Mun béeytal u yantal u paalal wíinik wáaj u yantal u mejenil juntúul ba'alche'.

Xexet'a'an:

Ba'ax jaats'a'an wáaj ba'al xexet'a'an.

Ma'atan u loobilta'al:

Ma'atan u loobilta'al tumen wajayp'éeel k'oja'anilo'ob.

Organización Mundial de la Salud (OMS):
U noj mola'ayil ilik u meyajil yo'olal toj óolal tu mola'ayil Naciones Unidas.

Patógeno:

Ba'ax chúunsik yéetel ba'ax pak'ik jump'éeel k'oja'anil.

Mu'uk'a'an wíinkil:

Ba'ax mu'uka'ankuntik yéetel kanáantik k wíinkil, ku kanáantiko'on ti' k'oja'anilo'ob.

Toxinas:

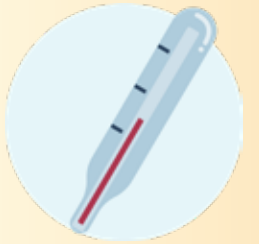
Loobil wáaj k'i'inam ku táasik ba'alo'ob kuxa'ano'ob.

Vacuna:

Xa'ak'a'an ts'aak ku ts'áabal ti' wíinik ti'al u kanáanta'al ti' k'oja'anilo'ob.

Virus:

Chan ik'el taaj chichan ku yokol loobil ich célula'ob ts'o'oke' ku béeytal u tsayik k'oja'anilo'ob.

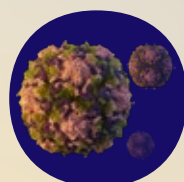

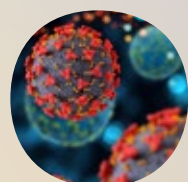
Leucocito Guerreroen.

Le kéen vacunarta'ako'one' k wíinkile' ku meetik **anticuerpos**, ol beey ajba'atelo'ob ku kanáantiko'on ti' ik'elo'ob je'el bix virus yéetel bacteria'ob.

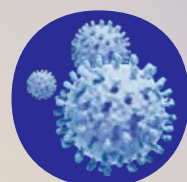
Le vacuna'obo' ku yajsiko'ob ba'alo'ob yaan ich k wíinkil ti'al u ba'ate'el yéetel ik'elo'ob virus wáaj bacteria'ob:

Poliomielitis

COVID-19

Hepatitis b

Influenza

Tosferina

Difteria

Tétanos

H. influenzae tipo b

Tu'ux ku taal: <https://www.genome.gov/genetics-glossary/Bacteria> Kaxanta'ab 25 ti' agosto tu ja'abil 2023.
<https://www.genome.gov/genetics-glossary/Virus> Kaxanta'ab 25 ti' agosto tu ja'abil 2023.

YÁAX JAATS

BA'AX K'A'ANA'AN A K'AJÓOLTIK YO'OLAL VACUNA'OB

1.1 BA'AX LE VACUNA'OB YÉETEL BIX U MEYAJÓ'OB

Tekláakal kek síjil yéetel ba'ax áantik yéetel kanáantik k wíinkilal, leti' kanáantiko'on ti' k'oja'anilo'ob.

Le ba'ax áantiko'on, le defensa'ob ti' yaano'ob ich k wíinkile', leti'ob mu'uk'a'ankuntiko'on.

Le vacuna'obo' ku yáantik u t'áajkunt k wíinkil yéetel túumben defensas k'ajóola'an beey anticuerpos ti'al u kíinsik ik'elo'ob je'ebix virus yéetel bacteria'ob k'oj'ankuntik yéetel loobiltik k wíinkil, yaane' ku béeytal u kíinsiko'one'.

Ichil le vacuna'obo' yaan le virus wáaj bacteria'ob, ba'ale' beey táan u wenelo'obe' wáaj xexet'a'ano'ob, beya' ma'atan u k'oja'ankuntiko'on.

Le kéen ts'áabak to'one' k wíinkile' ku meetik u jóok'ol ba'ax áantik, ku yajal defensa'ob meetik xan anticuerpo'ob ol beey ajba'ate'elo'ob ku ba'ate'elo'ob yéetel le ik'elo'ob je'ex bacteria'ob, virus, u jeel quimico'ob wáaj ba'al ku loobil, ku toopiko'ob.

Le bacteria'ob, virus, u jeel quimico'ob yéetel ba'al ku loobilo'obo' k'ajóola'an beey antígenos.

Le kéen paak'ak to'on le ik'elo'ob virus wáaj bacteria'ob, taasbilak tumen wamáax wáaj tumen ti' yaan tu'ux kek máane', le anticuerpo'ob yaan tek wíinkil tumen ts'a'an to'on le vacuna'ob ku kanáantiko'on, yéetel ti'al k kíinsik tuláakale' jach k'a'ana'an xan k utsil janal, k kanáantik k wíinkil yéetel k meetik ejercicio.

U ts'áabal vacunae' bix chéen ch'a'abil, ma'atan u loobil yéetel jach jaaj ku kanáantiko'on ti' k'ak'aas k'oja'anilo'ob ma'ili' paak'ak to'one' (ti'al u kanáane' k'a'abet yaan ba'ax ku k'exel ich wíinkil yéetel ba'ax chúunsik le k'ojanilo', estímulo yéetel patógeno). Le vacuna'obo' ku yajsiko'ob ba'alo'ob yaan ich k wíinkil ti'al u ba'ate'el yéetel ik'elo'ob virus wáaj bacteria'ob je'ex u k'oja'anil poliomiélitis, t'uju' se'en (tosferina), viruela, yéetel u jeelo'ob, bey tuna' ku mu'uk'a'ankuntik k wíinkil.

Le kéen vacunarta'ako'one', k wíinkile' ku meetik **anticuerpos**¹, ba'alo'ob ku yáantajo'ob, ol beey u yúuchul le kéen tsa'ayak to'on jump'éeel k'oja'anil, ba'ax jela'an ichil le vacuna'obo' chéen ti' yaan u xexet'o'ob wáaj éemsa'an u muuk' le ik'elo'ob, virus wáaj bacteria'ob, lebetik mun k'oja'ankuntiko'on mix u taasik u jeel talamilo'ob.

Ol tuláakal vacuna ku ts'áabal tu bak'el u k'ab wáaj beeres máak (intramuscular), ba'ale' yaan u jeele' ku yu'uk'ul (tu chi' máak) wáaj ku ch'a' iik'ta'al tu ni' máak².

U ts'áabal vacunae' bix chéen ch'a'abil, ma'atan u loobil yéetel jach jaaj ku kanáantiko'on ti' k'ak'aas k'oja'anilo'ob ma'ili' paak'ak to'one'.

¹ Le anticuerpo'obo' proteína'ob ku ts'áaiko'ob u muuk' wíinkil, ti' yaano'ob ich u k'i'ik'el wíinike'. Le kéen u yilo'ob yaan ba'alo'ob jela'antak ma' k'a'abet u yantal ichil wíinkile', je'ebix ik'elo'ob virus yéetel bacteria'ob wáaj u jeel ba'alo'ob ku loobo'obe', ku lu'usiko'ob u muuk' ti'al ma' u loobil. Le kéen náats'ak wíinkil ti' le ba'ax ku loobilo', le anticuerpo'ob meeta'an u jóok'olo'ob ti'al ba'ate'ele', ku p'aatalo'ob ich u k'i'ik'el máak, ti'al u kanáano'ob sáamal wa ka'abej ku ka'a chíikpajal le koja'anila'.

² Ku béeytal a xokik u tsooilil te'ela': <https://www.who.int/es/news-room/q-a-detail/vaccines-and-immunization-what-is-vaccination>

U vacunail mejen paalale' ku yáantik ma' u kíimil

4 millones
paalal ja'abunja'ab.

- OMS

1.2 U K'ANA'ANIL K VACUNARTA'ALO'ON

K'aja'akte'ex wa vacunarta'ano'one', mu'uk'a'an k wíinkil tumen yaan to'on defensas, ajba'ate'elo'ob ku tokiko'on yéetel ku yáantiko'on yéetel k'oja'anilo'ob je'ex: uusáan k'áak'il sarampión, t'uju' se'en (tosferina), u k'áak'il viruela, tétanos, poliomiélitis, meningitis, neumonía; le kéen úuchuke' k wíinkile' ku bin u mu'uk'a'ankuntikubaj, ku yantal u muuk' ti'al ma' k jach k'oja'anta'alo'on.

Le beya' jach ma'alob yéetel k'a'ana'an ti'al k toj óolal, tumen wa ku pa'ak'al to'on le antígeno'ob ts'áaik le k'oja'anilo'obo', yéetel wa ma' vacunarta'ano'one', ku béeytal u k'astale', yaan k'iine' ku kíinsik wíinik wáaj ku béeytal u p'atik núum máak.

Bey xan wa kek kanantikekbae' biin k jech k k'oja'antalo'on yéetel k pak'ik ti' u jeel máako'ob, máaxo'ob wal mun béeytal u vacunarta'alo'ob tumen k'aas u lúubul ti'ob yo'olal alergía wáaj ti' chanpaal táantik u síijile'.

Je'ebix u ya'alik u mola'ayil Organización Mundial de la Salud (OMS), u vacunail mejen paalale' ku yáantik ma' u kíimil 4 millones paalal ja'abunja'ab.

Kex bejla' yaan k'oja'anilo'ob ts'o'ok u ch'e'ejja'al wáaj kanáanta'an ma' u t'i'itpajale', u yik'elo'ob taasike' láayli' way yóok'olkaab ku máano'one'. Bejla'e' le pak'be'en k'oja'anilo'ob chéen ch'a'abil u t'i'itpajal u yik'elo'ob pak'iko'ob, bey xan u k'uchul u k'oja'ankunt máaxo'ob ma' vacunarta'ano'obi'.

Máantats' jach uts u kanáatikubaj máak ti' k'oja'anil keet ka kaxta'ak u ts'aak le kéen tsa'ayak ti'.

U YUTSIL K VACUNARTA'ALO'ON

Jump'éeel moodo mun loobil yéetel jach utsil kaxta'an bix u kanáan, lebetik ku yáantik u yantal toj óolal to'on yéetel mu'uk'a'ano'on.

1

Le vacunao'obe' ku yáantik ma' u kíimil máak.

3

Ku yáantik ma' u tsa'ayal k'oja'anilo'ob, ku meetik u yéemsa'al u muuk', u ts'a'akal wáaj tak u ch'e'ejsa'al.

2

A vacunarta'ale' jump'éeel múul áantaj, tumen ku kanántiko'on bey xan kek kanántik u jeel máako'ob bak'pachtiko'on.

1.3 U YUTSIL K VACUNARTA'ALO'ON

A

Le vacuna'obe' ku yáantik ma' u tsa'ayal sajbe'entsil k'oja'anilo'ob je'el u kíinsik máake', yéetel u yáantik u yantal muuk' wáaj defensas ti'al ma' u tsa'ayal k'ak'aas k'ajo'onilo'ob tumen le vacunao' ku tselik u muuk'. Ku mu'uk'a'ankuntik k wíinkil yéetel defensas ti'al ma' k k'oja'anta'al. Jump'éeel moodo mun loobil yéetel jach utsil kaxta'an bix u kanáan, lebetik ku yáantik u yantal toj óolal to'on yéetel mu'uk'a'ano'on.

B

Le vacunao'obe' ku yáantik ma' u kíimil máak. Jach k'a'ana'an u ts'áabal p'is k'iin jejeláas vacuna'ob ti' mejen paalal tumen ku mu'uk'a'ankuntik mejen xch'úupalal yéetel jxi'ipalal ma'ili' paak'ak le k'oja'anilo'ob je'el u k'uchul u kíinsajo'obe'. Le vacunao'obe' ku yáantik ma' u seen tsa'ayal pak'be'en k'oja'anilo'ob ti' mejen xch'úupalal yéetel jxi'ipalal tumen ku t'a'ajkuntik wíinkil ti'al ma' u ka'a tsa'ayal le k'oja'anilo'obe'.³

C

A vacunarta'ale' jump'éeel múul áantaj, tumen ku kanántiko'on bey xan kek kanántik u jeel máako'ob bak'pachtiko'on. Wa kek vacunarta'ale' kek kanántik xan k kaajal, tumen yaan máake' yo'osal waba'axe' mun béeytal u ts'áabal vacuna ti'ob —je'ebix, máax jach neets wáaj k'aas u taal ti' ba'ax yéetel meeta'an le vacunao'—, le kéen k kanántekba'e' kek kanántik xan ma' k pak'ik k'oja'anilo'ob mun ts'áaik wáaj vacunarta'ano'on.

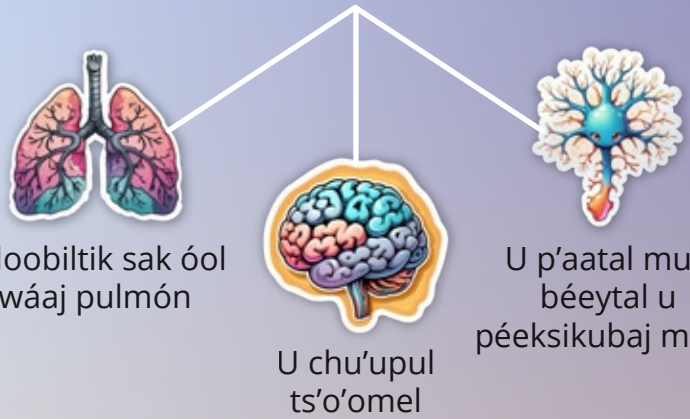
D

Ku yáantik ma' u tsa'ayal k'oja'anilo'ob, ku meetik u yéemsa'al u muuk', u ts'a'akal wáaj tak u ch'e'ejsa'al.

³ Ku béeytal a xokik u tsoolil te'ela': <https://www.cdc.gov/vaccines/parents/why-vaccinate/vaccine-decision-sp.html>

U TS'ÁABAL U VACUNAIL SARAMPIÓNO':

Ku yáantik ma' u k'astal le k'oja'anilo' bey xan ku ba'ate'el yéetel wajayp'éel talamilo'ob ku taasik.

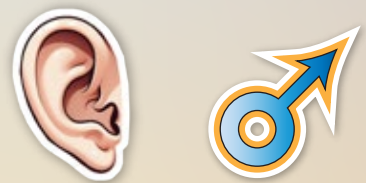
U loobiltik sak óol wáaj pulmón

U chu'upul ts'o'omel

U p'aatal mun béeytal u péeksikubaj máak

U TS'ÁABAL U VACUNAIL PAROTIDITIS :

Ku yáantaj tí'al ma' u kóoktal máak yéetel tí'al ma' u p'atik mun béeytal u yantal u paalal xiibo'ob.

U kóoktal máak

U chu'upul u ye'el keep

LE VACUNA'OBO' MA' CHÉEN KU YÁANTIKO'OB MA' U TSA'AYAL LE K'OJA'ANILO' BEY XAN YÉETEL LE TALAMILO'OB KU BÉEY TAL U TAASIK LE K'OJA'ANILO'

U VACUNAIL POLIOE':

Ku yáantaj tí'al ma' u p'aatal mun béeytal u péesikubaj máak wáaj u jeel talamil mun luk'uj.

U TS'ÁABAL U VACUNAIL NEUMOCOCO, HAEMOPHILUS INFLUENZAE TIPO B YÉETEL MENINGOCOCO:

Ku yáantaj tí'al ma' u chu'upul u ba'apach ts'o'omel yéetel u ts'u' u baksi'inel máak, yéetel ma' u p'aatal kóok máak.

U chu'upul ts'o'omel

U kóoktal máak

U TS'ÁABAL U VACUNAIL RUBÉOLAO':

Ma' u máansa'al k'oja'anil tí' chanpaal tumen u na', ma'ili' síjijike'.

U ts'áabal u vacunail uusáan k'áak'il **sarampióno'** ku meetik ma' u k'astal le k'oja'anilo' bey xan u ba'ate'el yéetel wajayp'éel le talamilo'ob ku taasik, yaan k'iine' ku loobiltik u sak óol wáaj u pulmón máak, wáaj ku meetik u chu'upul u ts'o'omel yéetel/wáaj ku p'aatal mun béeytal u péeksikubaj máak.

U ts'áabal u vacunail **neumococo, Haemophilus influenzae tipo b** yéetel **meningococo** ku yáantik yo'olal le k'oja'anil taasik le ik'elo'oba' ma' u meetik u chuuptal u ba'apach ts'o'om yéetel u ts'u' u baksi'inel (medula espinal), yo'osal ma' u p'aatal kóok máak tumen ku p'atik jump'éel talamil tu wiinkil.

U ts'áabal u vacunail **parotiditis** (k'oja'anil chuchupik kaal wáa taasik "paperas") ku yáantaj tí'al ma' u kóoktal máak yéetel ma' u p'atik mun béeytal u yantal u paalal xiibo'ob, tumen ku chu'upul u ye'el keep.

U vacunail **polioe'** ku yáantaj tí'al ma' u p'aatal mun béeytal u péesikubaj máak wáaj u jeel talamil mun luk'uj.

Le vacunao' ku yáantik ma' u jach k'astal le k'oja'anil wa ka k'uchul tsa'ayak tí' máaxo'ob vacunarta'anilo'obe', je'elbix u yúuchul yéetel u k'áak'il **varicela**.

Bey xan yéetel vacuna'obe' ma'atan u tsa'ayal k'oja'anilo'ob ku béeytal u máansa'al tí' mejen chanpaal tumen u na', ma'ili' síjijike', je'elbix le **rubéolao'**.

E

Le vacuna'obo' ma' chéen ku yáantiko'ob ma' u tsa'ayal le k'oja'anilo' bey xan yéetel le talamilo'ob ku béeytal u taasik le k'oja'anilo', je'elbix:

F

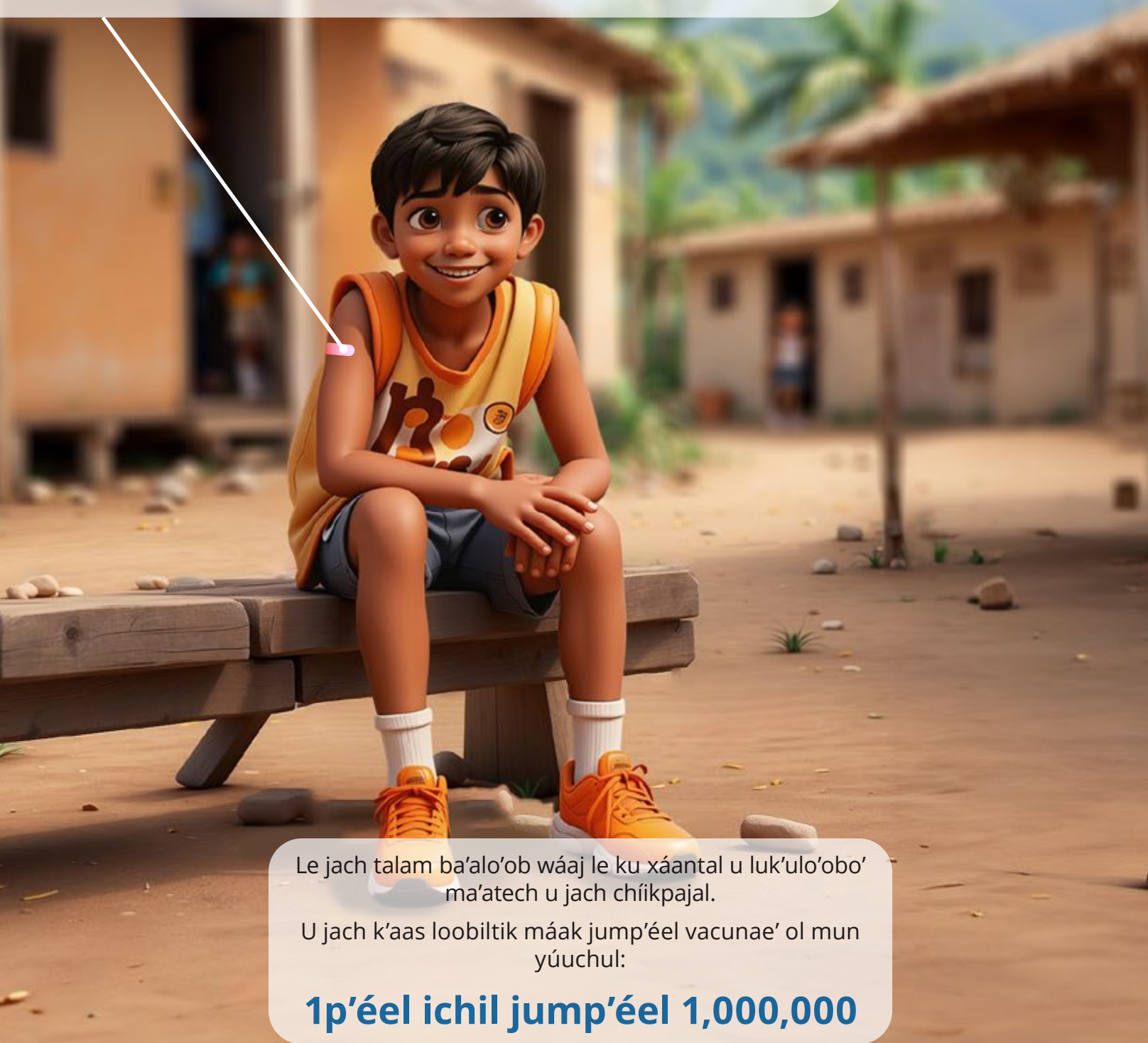
Le vacuna'obo' jump'éel moodo mun loobil tí'al k kanáantikekbaj tí' jejeláas k'oja'anilo'ob. Le vacuna'obo' ku jach xak'alta'al tí'al u yila'al wa uts yéetel mun loobil le kéen u chuk u k'iinil u ts'áabak tí' mejen paalal.

Le kéen ts'áabak to'on le vacuna'obo' ku béeytal u taasik wajayp'éel talamilo'ob tek wíinkilal tumen ku meetik u yantal anticuerpo'ob:

- K'in chokwil
- K'i'inam wáaj ku chaktal tu'ux ku ju'up'ul máak.

chéen wajayp'éel k'iine' ku yutstal.

Le jach talam ba'alo'ob wáaj le ku xáantal u luk'ulo'obo' ma'atech u jach chíikpajal.

U jach k'aas loobiltik máak jump'éel vacunae' ol mun yúuchul:

1p'éel ichil jump'éel 1,000,000

1.4 BA'ALO'OB MA' JAAJ YÉETEL BA'ALO'OB JAAJ YO'OLAL VACUNA'OB⁴

Ku k'oja'ankunsik wáaj máak u ts'áabal le vacuna'obo'.

K'aja'an te'ex wáaj ichil le vacuna'obo' yaan ántigeno'ob, ba'alo'ob éemsa'an u muuk'o'ob wáaj xexet'a'ano'ob.

Le kéen ts'áabak to'one' ku béeytal u taasik je'ex chokwil, k'i'inam wáaj u chaktal tu'ux ku ju'up'ul máak, ba'ale' chéen wajayp'éel k'iine' ku yutstal.

Máantats' ku xak'alta'al le vacuna'obo' ti'al u yila'al wa tuláakal uts yéetel ti'al u kaxta'al ba'alo'ob ma' tu beelil ku tukla'al ku taal ti' u ts'áabal vacuna'ob, wa ku chíikpajal ba'alo'ob k'aase' k'a'abet u bin máak ts'aakbil.

U oochel bix u tukla'al u xexet'al antígeno'ob

Máantats' ku xak'alta'al le vacuna'obo' ti'al u yila'al wa tuláakal uts yéetel ti'al u kaxta'al ba'alo'ob ma' tu beelil ku tukla'al ku taal ti' u ts'áabal vacuna'ob, wa ku chíikpajal ba'alo'ob k'aase' k'a'abet u bin máak ts'aakbil.

⁴ | Ku béeytal a xokik u tsooilil te'ela': <https://www.paho.org/es/temas/inmunizacion/refutando-mitos-sobre-inmunizacion>

Yéetel ba'ax meeta'an le vacuna'obe'

Tuláakal ba'ax yéetel ku meeta'al vacuna'obe' jach k'a'ana'ano'ob ti'al u yutsil meyaj yéetel ma' u loobiltik máak. Lela' wajayp'éeli':

ANTÍGENO'OB

Je' máakalmáak ba'ax meetik u yantal muuk' tu wíinkil máak ti'al ma' u jach loobilta'al tumen le k'oja'anilo'. Ichil le antígeno'obo' yaan ik'elo'ob ku loobilo'ob je'ex toxinas, u jeel quimico'ob, bacteria'ob, virus wáaj u láak' ba'alo'ob yaan tu ba'apach wíinkil.⁵

BIX LE ANTÍGENO'OBO'

Bacteria'ob

Toxina'ob

Ba'alo'ob quimico ku loobo'ob

Virus

CONSERVADORO'OB

K'a'ana'an ti'al u kanáanta'al le vacuna'obo', ku yáantik ma' u k'astal jump'éel vacuna wa chéen ti' jump'éel chan nu'ukul ts'aake' ku béeytal u ts'áabal máanal juntéen ti' wajaytúul máako'ob.

ESTABILIZANTE'OB

Ku kanáantik ma' u yúuchul mixba'al k'aas ich le vacuna'obo' bey xan ma' u taak'al u ja'il le ts'aak ich u nu'ukulil tu'ux ts'a'an, ti'al beyo' chuka'an le ts'áako' yéetel uts kun meyaj.

Le ba'alo'ob yéetel meeta'ane' ts'ibta'an u k'aaba' tu ju'unil u paach le vacuna'obo', ku xak'alta'al yéetel ku yila'al ba'ax ku meetik le kéen xa'akta'ak, bey xan chéen tu juun ti'al u yila'al mun loobil yéetel uts u taal ti' k wíinkil.

ADYUVANTE'OB

Ba'ax áantik u seebtal u mu'uk'a'ankunta'al wíinkil, beyo' chéen ch'a'abil u yantal anticuerpo'ob ku ba'ate'el yéetel le k'oja'anilo'.⁶

Ich le vacuna'obo' MINA'AN microchips

Mina'an mejen túumben nu'ukulo'ob microchips ku yáantik (gobierno wáaj u jeel máax) u ch'uktik máak wáaj ti'al u ya'alik ba'ax k'a'abet u meetik máak.

⁵ Ku béeytal a xokik u tsoolil te'ela': <https://www.cancer.gov/espanol/publicaciones/diccionarios/diccionario-cancer/def/antigeno>

⁶ Ba'ax ku ts'áabal ich vacuna ti'al u seeb áantaj ti'al u mu'uk'a'ankunsa'al u wíinkil máak yo'olal beyo' ma' ya'ab le vacuna k'a'ana'ano'.

**LE VACUNA'OBO'
MA'ATAN U
K'EXIKO'OB
A ADN**

Jach k'a'ana'an a wojéeltik le Vacuna'obo'

Ich le vacuna'obo' MINA'AN microchips

Mina'an mejen túumben nu'ukulo'ob microchips ku yáantik (gobierno wáaj u jeel máax) u ch'uktik máak wáaj ti'al u ya'alik ba'ax k'a'abet u meetik máak.

Le vacuna'obo' meeta'an yéetel sajbe'en ba'alo'ob

Ichil le vacuna'obo' Mina'an sajbe'en ba'alo'ob, tu ju'unil taak'al tu paach le vacuna'obo' ku béeytal a xokik u k'aaba' mineralo'ob yéetel químico iik'o'ob yaan chéen jump'íit ichil, ma' k jach k'ajóolo'obi' je'elbix: mercurio, aluminio wáaj formaldehído; ba'ale', yaan wajayp'éele' yaan xan ichil ba'alo'ob kek jantik, lebetik mun loobiltik u wíinkil máak.

Bey xan ku yila'al bix u meyaj vacuna'ob yéetel ku seen utsil xak'alta'al tumen nojoch ajts'aako'ob ya'ab u téenel yéetel jaajil óolil, yéetel ku p'íisil bix u meyaj tumen u mola'ayil Organización Mundial de la Salud, yéetel ku p'íisil u meyaj tumen kúuchilo'ob jets'ik bix u meyaj tu beelil ti' je' máakalmáak noj lu'umil yanike', ti'al u yila'al mun loobil yéetel uts u ts'aak. Le vacuna'ob ku ts'áabal ti' kúuchilo'ob ts'aak ti' gobierno keet mun loobilo'ob yéetel uts u ts'aako'ob je'ex le ku ts'áabal ti' privado'obo'.

Le vacuna'obo' MA'ATAN u tsayiko'ob autismo

Le vacuna'obo' MA'ATAN u tsayiko'ob autismo, ts'o'ok u meeta'al ya'abach xak'ameyajo'ob ti' ya'ab wíiniko'ob, ts'o'okole' ma' chíikpaj mixba'al e'esik wa le vacuna'obo' ku taasiko'ob autismo mix u jeel k'oja'anil ol beyo'.

A ADN ichil a k'i'ik'ele' ti' yaan u ch'i'ibalil máaki', ku ye'esik máaxech yéetel bix a wíinkil.

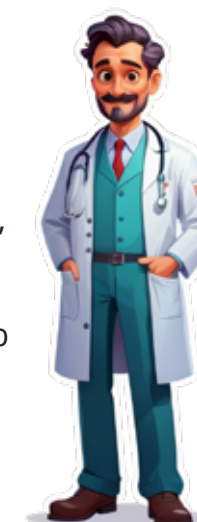

Le vacuna'obo' meeta'an yéetel ba'alo'ob mun loobilo'ob.

Ku yila'al bix u meyaj vacuna'ob yéetel ku seen utsil xak'alta'al tumen nojoch ajts'aako'ob ya'ab u téenel yéetel jaajil óolil, bey xan ku p'íisil u meyaj tumen

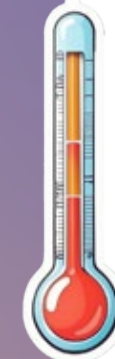
kúuchilo'ob jets'ik bix u meyaj tu beelil ti' je'en máakalmáak noj lu'umil yanike'

K meyaj tekláakalo'on k ts'aaik k'ajóolbil chéen ba'alo'ob jaaj xak'alta'an tumen ciencia yo'olal vacuna'ob yéetel k'oja'anilo'ob ku yáantik ma' u tsa'ayal ti' máak.

BIX U YOJÉELTA'AL WA MUN LOOBILO'OB

Ma'ili' chúunuk u ts'áabal jump'éel vacuna ti' juntúul máake', u jo'olpóopilo'ob toj óolal yéetel máax ilik u yúuchul meyaj tu beelil ti' jujunp'éel noj lu'umile' ku yutsil xak'altiko'ob u ju'unil a'alik uts u ts'aak yéetel ma'atan u loobil, tuláakal lela' ku taal ti' xak'al meyajo'ob meeta'an, yéetel ku béeytal u bisik jejeláas ja'abo'ob u meeta'al, ti'al ka ila'ak uts u meyaj yéetel mun loobil le vacuna'o'.

Ma'atan u loobil le vacuna'obe', ba'ale' ku béeytal u yu'ubikubaj jela'an máak le kéen ju'up'uk (fectos secundarios), je'ebix u k'i'inam muk' k'ab wáaj k'in chokwil, mun jach yaajtal mix u jach xáantal. Ma'atan u béeytal u ya'alal wa náapul mun taasik talam ba'alo'ob jach k'astak, ba'ale' ol mun yúuchul, wa ku yúuchule' k'a'ana'an u bisa'al máak iknal ajts'aak tu'ux ju'up'i' wáaj ti' Centro Nacional de Farmacovigilancia.

Le kéen éejenta'ak u káajal u ts'áabal jump'éel vacunae', u mola'ayilo'ob toj óolal COFEPRIS (jets'ik a'almajt'aan way México), FDA, CDC⁷, yéetel Institutos Nacionales de la Salud (NIH), u jo'olpóopilo'ob toj óolal yéetel ilik u yúuchul meyaj tu beelil ti' jujunp'éel noj lu'umile' ku kanáantik bix u ts'áabal yéetel ku xaka'altiko'ob je' máakalmáak ba'al tu tukla'al ku béeytal u loobiltik toj óolal^{8,9}.

Ya'ab k'oja'anilo'ob mun tsa'ayal wa ku kanáantikubaj máak yéetel vacunae' je'el u kíinsajo'obe'. Maas ya'ab uts ba'alo'ob ku taasik u vacunarta'al máak keet ka u pa'at u yúuchul ba'al k'aas ti', wa mina'an vacuna'obe' bíin ya'abak k'oja'anilo'ob yéetel kimeno'ob.

Tuláakal vacuna éejenta'an u ts'áabale' ku yila'al yéetel xak'almeyajo'ob wa uts u meyaj ichil u jejeláas jaatsil bix u p'i'isil u ts'aak, bey xan láayli' babal ku p'i'isil u meyaj ts'o'okili' u káajal u ko'onole'. Bey xan máantats' ku xak'alkaxta'al tumen ajmeyajo'ob yóok'olal ciencia ti'al u yila'al wa yaan ba'ax jela'an ku béeytal u k'oja'ankuntik máak.

Maases ku páajtal u taasik k'aas talamilo'ob jump'éel k'oja'anil mun tsa'ayal wa ku kanáantikubaj máak yéetel vacuna keet ka u cha'a' u ts'áabal jump'éel vacuna ti'. Le k'oja'anil tétanoso' ku béeytal u taasik táaj ya'ab k'i'inam, u lot'o'ol xiich'el (je'ebix, u xiich'el yéetel kek jaach') yéetel ku wolikubaj k'i'ik'el, kalikil le sarampióno' ku k'uchul u meet u chu'upul jun tseel ts'o'omel (encefalitis) yéetel u p'atik ch'óopil wíinik.

⁷ Communicable Disease Center (CDC) Centro para la Prevención y el Control de Enfermedades, tu'ux ku kanáanta'al ma' u tsa'ayal yéetel u ts'a'akal k'oja'anilo'ob.

⁸ Ku béeytal a xokik u tsooilil te'ela': <https://www.cdc.gov/vaccines/parents/why-vaccinate/vaccine-decision-sp.html>

⁹ U noj mola'ayo'ob toj óolalil México lelo'oba':

- CENSIA: Centro Nacional para la Salud de la Infancia y Adolescencia. Ku jets'ik bix u ts'áabal vacuna'ob ti' tuláakal México.
- IMSS: Instituto Mexicano del Seguro Social.
- ISSSTE: Instituto de Seguridad y Servicios Sociales de los Trabajadores del Estado.
- IMSS – Bienestar.

Múul yéetel le mola'ayo'oba', ti' jujunp'éel péetlu'ume' yaan xan u secretaríail táan óoltik u toj óolal máak, bey xan u kúuchilo'ob yaan ti' noj kaajo'ob yéetel ti' mejen kaajo'ob ku kaántiko'ob u toj óolal máak

Ba'axten
k'a'ana'an k
vacunarta'al

MEYAJ TI'AL U MEETIK K TUUKUL – YÁAX JAATS

Uti'al mejen xch'úupalal yéetel jxi'ipalal yaan 6 tak 9p'élelel ja'ab ti'ob: _____

Ti'al k káajsik... U k'áaxal tuukulo'ob

Ma'ili' a xaka'alt le tsoolil yéetel le mejen xch'úupalal yéetel jxi'ipalal yaan le ja'ab ti'oba', táan a ts'áaj xooke' ka k'áat chi'it ba'ax u k'ajóolo'ob yo'olal vacuna'ob yéetel ba'ax vacunail u k'ajóolo'ob yaan. Le kéen a wu'uy tuláakal ba'ax u k'ajóol le xoknáalo'obo', ku béeytal a jo'osik jump'éeel k'iin ti'al a ts'áaik tuláakal le xook yo'olal vacuna'ob..

Ti'al u ts'o'okol... U k'a'am k'áaxal tuukulo'ob

Ti'al a wilik wa jaaj a xoknáalo'ob tu na'ato'ob ba'axten jach k'a'ana'an u ts'áabal vacuna'ob yéetel ba'ax jaaj yo'olalo'obe', ku béeytal a meetik ts'i'itbil wáaj chéen a'albil le k'áat chi'ob ti'oba':

- Ts'o'ok wáaj u ts'áabal tech jump'éeel vacuna. Bix úuch u ts'áabal tech le vacunao'.
- Ma'ili' a k'ajóolt tuláakal le ba'alo'oba', a wojéel waba'ax ka'achil yo'olal vacuna'ob. Ba'ax a k'ajóol ka'achil yéetel máax tsikbal tech.
- Ba'axten k'a'ana'an k vacunarta'al.
- Bix úuch a wu'uykabaj ka ta wojéelta yaan a ju'up'ul yéetel ka ts'o'ok a ju'up'ulo'

Ku béeytal a báaxtike'ex:

- Ku béeytal a kaambale'ex yéetel le báaxala': Juntúul paal ken u meet u "vacunadoi'", ka túun ku bak'pachta'al tumen u jeel paalal, leti'obe' u jejeláasil vacuna'ob. Ts'o'okole' u yala' le paalalo' ku meetiko'ob beey k'oja'anilo'ob.
- Le vacuna'obo' ku kanáantiko'ob ma' u ma'achal tumen le k'oja'anilo'ob le paal vacunadoo' yo'olal ma' u k'oja'antal.
- Ku páajtal xan u k'exikuba'ob ti'al beyo' le máaxo'ob tu meetaj u k'oja'anilo'obo' ka suutuko'ob vacuna'ob, bey túuna' tuláakal ken u yu'ubo'ob ku béeytal u ts'aako'ob.
- Le báaxal ti'al kaambala' ku béeytal u báaxta'al yéetel paalal yaan 10 tak 12 ja'ab ti'ob.

Uti'al xch'úupalal yéetel jxi'ipalal yaan 10 tak 12p'élelel ja'ab ti'ob: _____

Ti'al k káajsik... U k'áaxal tuukulo'ob

Ma'ili' a xak'alt le tsoolil yéetel le mejen xch'úupalal yéetel jxi'ipalal yaan le ja'ab ti'oba', táan a ts'áaj xooke' ka k'áat chi'it ba'ax u k'ajóolo'ob yo'olal vacuna'ob yéetel ba'ax vacunail u k'ajóolo'ob yaan. Le kéen a wu'uy tuláakal ba'ax u k'ajóol le xoknáalo'obo', ku béeytal a jo'osik jump'éeel k'iin ti'al a ts'áaik tuláakal le xook yo'olal vacuna'ob.

Ti'al u ts'o'okol... U k'a'am k'áaxal tuukulo'ob

Ti'al a wilik wa jaaj a xoknáalo'ob tu na'ato'ob ba'axten jach k'a'ana'an u ts'áabal vacuna'ob yéetel ba'ax jaaj yo'olalo'obe', ku béeytal a meetik ts'i'itbil wáaj chéen a'albil le k'áat chi'ob ti'oba':

- Ba'ax le vacuna'ob yéetel bix u meyajo'ob.
- Ma'ili' a k'ajóolt tuláakal le ba'alo'oba', a wojéel waba'ax ka'achil yo'olal vacuna'ob. Ba'ax a k'ajóol ka'achil yéetel máax tsikbal tech.
- Ka wa'al wajayp'éeel utsil ba'alo'ob ku tsaasik k vacunarta'al.
- Máakalmáak u ts'ook vacuna ts'áab tech. Bix úuch a wu'uykabaj.

Na'tsil, tatatsil yéetel máaxo'ob kaántik paalal: _____

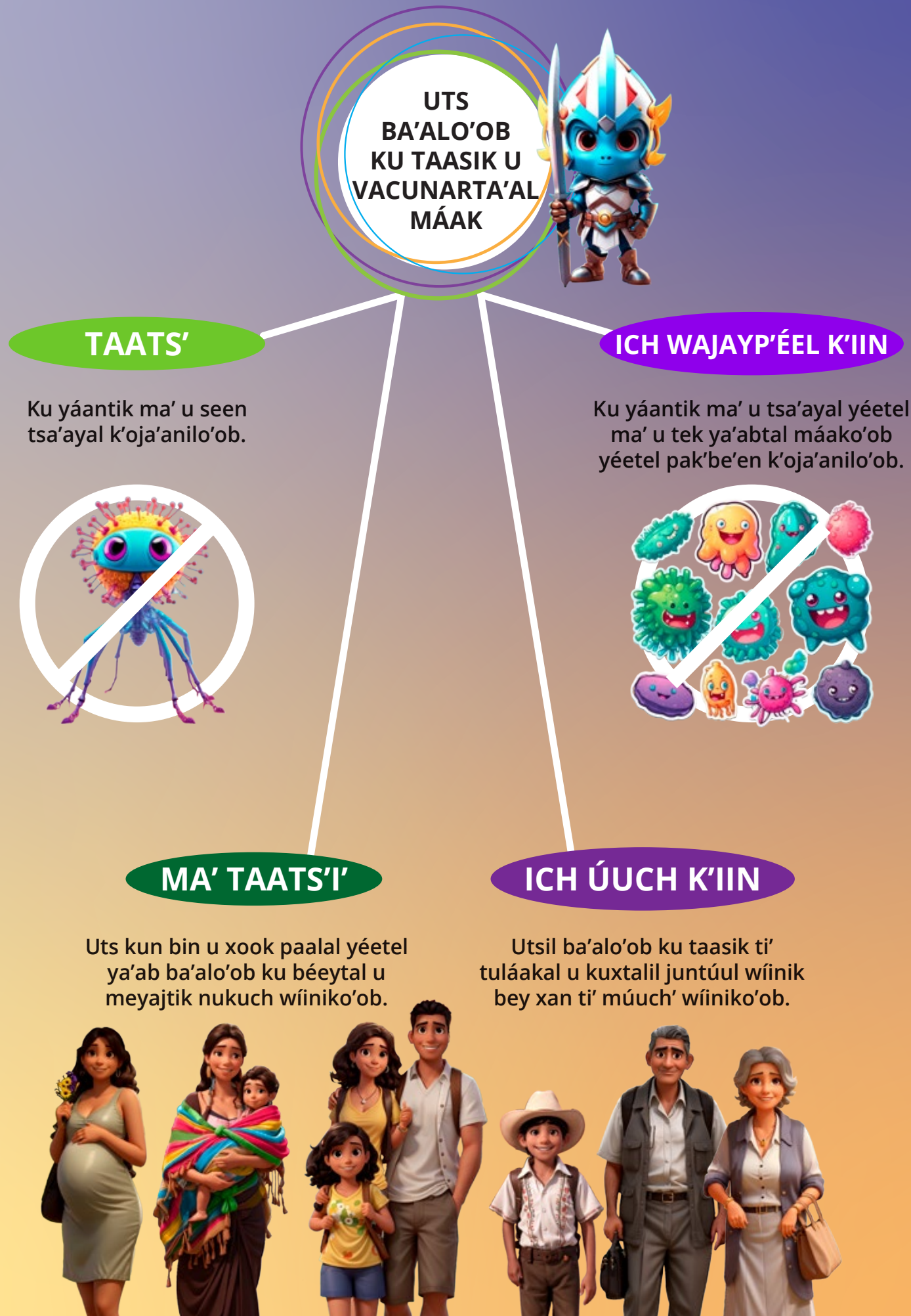
Ti'al k káajsik... U k'áaxal tuukulo'ob

Ka tsool ba'ax le vacuna'ob ti' tatatsil, na'tsil yéetel máaxo'ob kanáantik paalal yéetel jump'éeel pikilju'un wáaj múul xook. Lela' ku béeytal a meetik le kéen yanak múuchtáambal ti'al u firmarta'al u boletas evaluación wáaj ka k'áatik u jeel múuch'táambal. Ka jo'os u k'iinil xook ti'al a tsoolik u yóoxp'éeel jaatsil le ju'una'.

Ti'al u ts'o'okol... U k'a'am k'áaxal tuukulo'ob

Le kéen u'uyak yéetel k'ajóolta'ak le tsoolil tumen tuláakal máake' ku páajtal a meetik jump'éeel muuch' k'áat chi' ti'al a wilik wa jaaj tuláakal máak na'at ba'axten jach k'a'ana'an u ts'áabal vacuna'ob yéetel ba'ax jaaj yo'olalo'ob:

- Bix le vacuna'ob a k'ajóolo'.
- Bix a wu'ukabaj le kéen ts'áabal tech le vacuna'obo'.
- Bix u meyaj le vacuna'ob ti'al u kanáantik k paalalo'.
- Ba'axten wal yaan máax mun k'amik wa uts u meyaj le vacuna'obe'. Yaan wáaj ba'ax ku xokiko'ob wáaj ku tsikbata'al ba'al ma' jaaji', tu'ux ku taal wal le ba'alo'ob tu tsikbata'ala'.

KA'A JAATS

K'OJA'ANILO'OB MA'ATAN U TSA'AYAL WA KU KANÁANTIKUBAJ MÁAK

2.1 BA'AXTEN K'A'ANA'AN K VACUNARTA'ALO'ON TI'AL MA' U TSA'AYAL K'OJA'ANILO'OB MUN TS'ÁAIK WA VACUNARTA'ANO'ON

Ts'o'ok u tso'ol ba'ax le vacuna'obo', ba'ax yéetel ku meeta'al, bix u mu'uk'a'ankuntik k wíinkil yéetel tak jaytúul máak ku yáantik ma' u kíimil yóok'olkaab, lebetik jach k'a'ana'an wa je'el u páajtal u ts'áabal le vacuna tu kúuchil ts'aake', ka k k'aamej yéetel k cha' k ju'up'ulo'on, je'ex u tsoolik u ju'unil Cartilla Nacional de Vacunación máakalmáak ku béeytal u ts'áabal je'ex jayp'éel ja'ab yaan ti' máake'.

Tuukulte'ex wa kek kanántik ma' u tsa'ayal to'on k'oja'anilo'ob mun ts'áaik wa kek vacunarta'ale', bey xan ku yántiko'on yéetel le talamilo'ob ku béeytal u taasik tek wíinkil; u k'áat u ya'ale' yéetele' bíin k kanánt ma' u sa'atal k na'at bey xan u toj óolal k wíinkil, beyo' uts kun bin k xook, ya'ab ba'alo'ob ku béeytal k meetik, je'ex u bin u kuxtal wíinike' yéetel ma' k xúuxuupik k taak'in.

Wa kek kanántik t'a'ajo'on yéetel ma' u tsa'ayal to'on k'oja'anilo'obe' u k'áat u ya'ale' yéetele' bíin k kanánt xan ma' u sa'atal k na'at bey xan u toj óolal k wíinkil, beyo' uts kun bin k xook, ya'ab ba'alo'ob ku béeytal k meetik, je'ex u bin u kuxtal wíinike' yéetel ma' k seen xúuxuupik k taak'in.

+20 P'ÉEL
K'OJA'ANILO'OB
MUN TSA'AYAL WA
VACUNARTA'ANO'ON

MUN
KÍIMIL 4
MILLONES
WÍINIK
JA'ABUNJA'AB

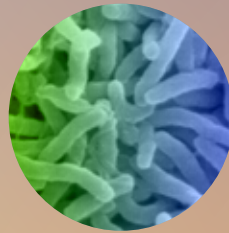
XCH'ÚUPO'OB

XIIBO'OB

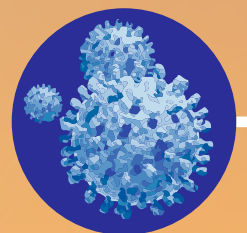
Cólera

Difteria

Hepatitis B

2.2 K'OJA'ANILO'OB MA' SEEN T'IITPAJ WAY YÓOK'OLKAAB YÉETEL U YÁANTAJ VACUNA'OB

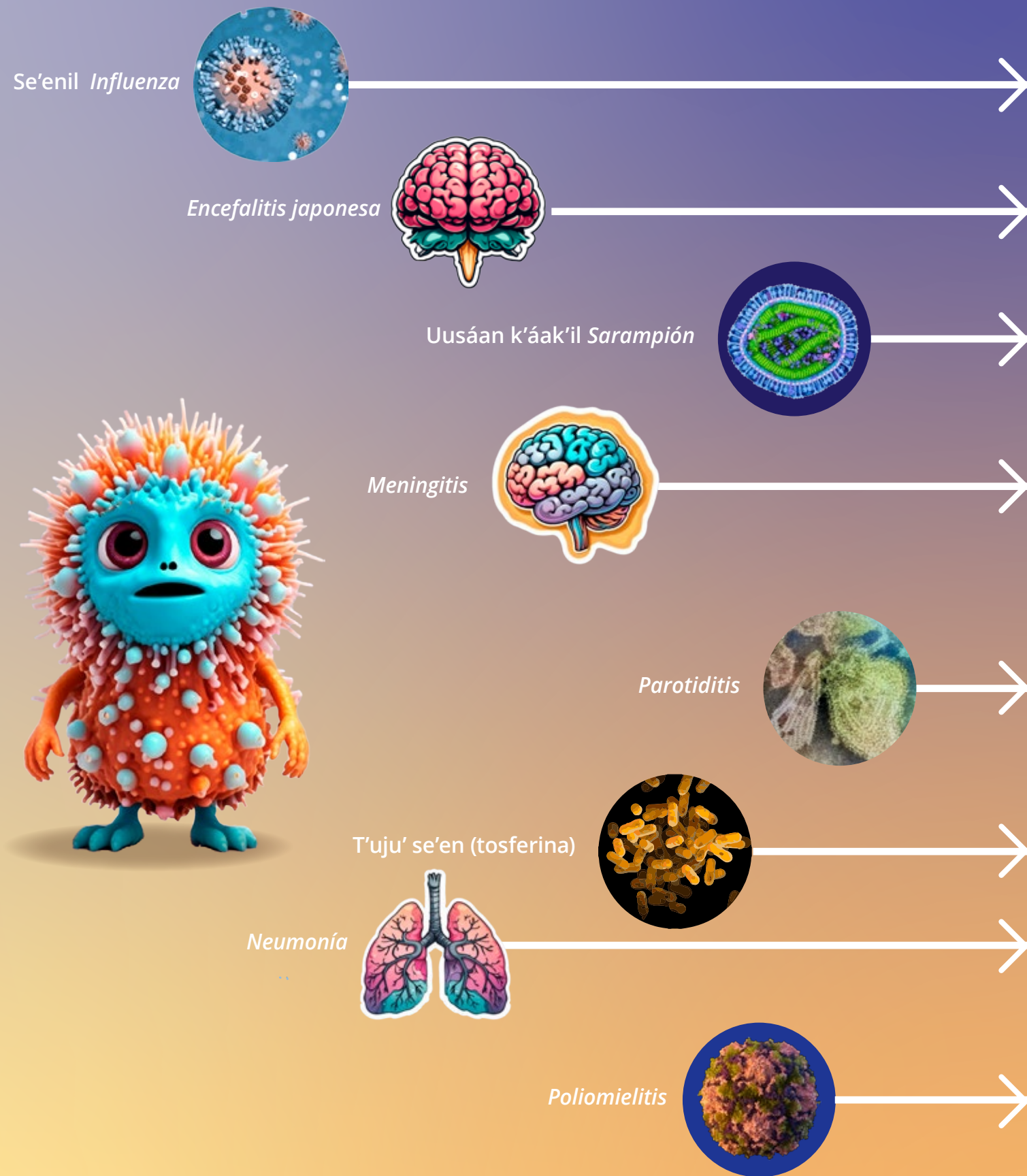
Bejla'e' yaan to'on vacuna'ob ti'al ma' u tsa'ayal maanal 20p'éel k'oja'anilo'ob ku béeytal u k'uchul u kíins máak, beya' ku yáantik u kuxtal máak ya'ab ja'abo'ob yéetel toj óolal. Beey u ye'esik meyajo'ob yéetel xak'alkaxan yóok'olal ciencia¹⁰, u ts'áabal vacunae' ku yáantik ma' u yantal 2p'éel yéetel tak 3p'éel millones máak kimeno'ob babal ja'ab yo'osal k'oja'anilo'ob je'ex difteria, tétanos, t'uju' se'en yéetel uusáan k'áak'il sarampión.

Lela' wajayp'éel k'oja'anilo'ob mun tsa'ayal wa mu'uk'a'ankunta'an wíinkil yéetel vacuna:¹¹

K'aaba'	Bix u yu'ubal yéetel u jeel ba'alo'ob yo'olal le k'oja'anila'
Cánceril útero (cervicouterino), tu yúul (faríngeo) yéetel ti' u moolo máak' (anal)	Ku ts'áaik ti' ko'olelo'ob (cervicouterino), ku chíikpajal yéetel k'i'inam bey xan ku jóok'ol k'i'ik' tu peel ko'olel. Yéetel ku béeytal u taasik ka'anpach bey xan ku babal k'i'inam u chuun u nak' ko'olel. Ti' xiibo'obe', ku páajtal u súutul cáncer tu yúul bey xan tu moolo máak.
Cólera	U k'oja'anil cólerae' ku ts'áaik yéetel seen wach'k'ajal bey xan ku xu'upul ja' tu wíinkil máak (yo'osal u xeejil, u jach bin wiix wáaj ta'). Wa ma'atan u ts'a'akal seeba'ane', je'el u kíinsik máak chéen ichil wajayp'éel súutuko'ob.
Difteria	Pak'be'en k'oja'anil ku ts'áaik tu ni' yéetel tu kaal máak, ba'ale' chéen ch'a'abil yéetel jump'éel vacunae' mun tsa'ayal ti' máak. Ku máakal u jom kaal máak yéetel jump'éel pimpim ba'al sak boox yéetel ku meetik istikya u ch'a'ik u yik' máak. Ku taasik xan yaaj kaalil, chokwil, ku chu'upul ganglios linfáticos bey xan ku lúubul u muuk' máak.
Hepatitis B	Le kéen u ts'áae' ku meetik u k'i'inam u chuun u nak' máak, u jach k'antal wiix, chokwil, u taaktal u xeej, u lúubul muuk' bey xan u k'antal u yoot'el yéetel u wich máak.

¹⁰ Ti'al a xokik u jeel u tsoolile' xak'alt: <https://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/immunization-coverage>

¹¹ Ch'a'an u tsoolil ti': https://www.who.int/es/news-room/q-a-detail/vaccines-and-immunization-what-is-vaccination?adgroupsurvey={adgroupsurvey}&gclid=Cj0KCQjwg7KJBhDyARIsAHRAXaG5p2Jc7sw5xHqFJO4Tq17W1uPzkjKgZ-TIN_D2uz-UwFiZ2vFRVGkaAp1rEALw_wcB

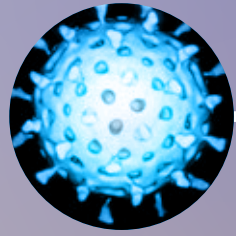
K'aaba'	Bix u yu'ubal yéetel u jeel ba'alo'ob yo'olal le k'oja'anila'
Se'enil Influenza	Ku ts'áaik xchowil, xixke'elil, k'i'inam wíinkil, se'en, ku máakal u ni' máak, ku seen jóok'ol síim, k'i'inam pool yéetel ka'ana'anil tu wíinkilal máak.
Encefalitis japonesa	Le kéen k'asak le k'oja'anila' ku jach ts'áaik xchokwil, k'i'inam pool, ku chichtal u pachkab máak, ku sa'atal u yool, ku ts'áaik coma beey kimen máake', ku senseen tíitkubaj wíinkil ts'o'okole' ku kíinsik máak.
Uusáan k'áak'il Sarampión	Le k'oja'anila' ku taasik se'en, ku jóok'ol síim, ku chu'upul u yich máak, yaaj kaalil, xchokwil yéetel chak uusáan k'áak', bey xan ku chíikpajal chak wewelo'ob tu yoot'el wíinik.
Meningitis	Le k'oja'anil meningitisa' ku káajal ol beey u chúunul se'ene'. Ku bin u chíikpajal ichil wajayp'éel súutuk wáaj wajayp'éel k'iino'ob. Máax yaan maanal ka'ap'éel ja'ab ti'e' ku béeytal u meetik: u téek na'akal u xchokwil, u chichtal u xiich'el kaal, jach yaaj u k'i'inam pool máak beey mixtech u ts'áaike', k'i'inam pool yéetel u táaktalil xeej wáaj xeejil.
Parotiditis¹²	Yaan máake' mun ye'esik tu wíinkil wa yaan ti' le k'oja'anila'. Le kéen chíikpajke' ku meetik u chu'upul yéetel u yaajtal tu'ux ku taal u túub wíinik (glándulas salivales), bey xan chokwil, k'i'inam pool, ka'ana'anil yéetel ku lu'usik u taaktal u janal máak. Le k'oja'anila' ku béeytal u meetik k'aas tu ye'el u keep xiib, ti' encéfalo yaan tu ts'o'omel péeksik wíinkil, yéetel xan u páncreas, jach ku yúuchul ti' táankelem yéetel nojoch máako'ob.
Tosferina	Ku chíikpajal yéetel se'en jach k'ajóola'an tumen k'a'am u tsaa, ku taasik xan síim, ku máakal u ni' máak bey xan je'síimo'ob.
Neumonía	Le k'oja'anila' ku chíikpajal yéetel simsíim se'en wáaj se'en yéetel puj, xchokwil, xixke'elil yéetel istikya u ch'a'ik u yik' máak.
Poliomiélitis	Le kéen chúunuke' ku ts'áaik chokwil, ka'ana'anil, k'i'inam pool, xeej, ku ts'u'uytal u xiich'el kaal yéetel ku k'i'inam ooko'ob yéetel u k'abo'ob. Ichil 200 túulul máako'ob ku k'oja'antalo'obe' juntúul kun paralizar mixbik'in u ka'a béeytal u péeksikubaj, (jach ku ts'áaik tu muk'ook máak), yéetel tu 5% tak 10%il ku yúuchul ti'ob beya' ku kíimilo'ob tumen mun béeytal u péeksik u xiich'el yéetel ku ch'a'ik u yiik'o'ob.

¹² Ch'a'an u tsoolil ti': [https://www.msdmanuals.com/es-mx/hogar/salud-infantil/infecciones-v-c3%adricas-frecuentes-en-lactantes-y-ni-c3%b1os/parotiditis/?autoredirectid=22181#:~:text=\(Parotiditis%20epid%C3%A9mica\)&text=Las%20paperas%20son%20una%20infecci%C3%B3n,de%20las%20paperas%20es%20v%C3%ADrica](https://www.msdmanuals.com/es-mx/hogar/salud-infantil/infecciones-v-c3%adricas-frecuentes-en-lactantes-y-ni-c3%b1os/parotiditis/?autoredirectid=22181#:~:text=(Parotiditis%20epid%C3%A9mica)&text=Las%20paperas%20son%20una%20infecci%C3%B3n,de%20las%20paperas%20es%20v%C3%ADrica)

K'aaba'

Bix u yu'ubal yéetel u jeel ba'alo'ob yo'olal le k'oja'anila'

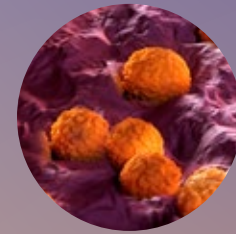
Rotavirus

Rotavirus

Ku ts'aaik xeej yéetel ja'ach' ta'il óoxp'éeel tak waxakp'éeel k'iino'ob. U jeel ba'alo'ob ku béeytal u taasike': ku bisik u táaktal u janal máak yéetel ku xu'upul ja' tu wíinkil wíinik (yo'osal u xeejil, u jach bin wiix wáaj ta'), lebetik jach sajbe'entsil u tal ti' chanpaal yéetel ti' mejen paalal.

Rubéola

Rubéola

Ma' chéen ch'a'abil u yila'al wáaj u ye'esik u tsa'ayal rubéola, le kéen u ts'áaj ti' mejen paalale' jach istikya. Bix u chíikpajal le k'oja'anila' yéetel: k'in chokwil, k'i'inam pool, simsíim se'en wáaj ku maakal ni', ku chu'upul yéetel ku chaktal icho'ob, yéetel ku jook'ol jump'íit uusáan masak' chak ku káajal tu yich yéetel ku bin u t'i'itpajak tak tu tseem máak, k'abo'ob yéetel ooko'ob, ku bin xan u sa'atal je'ebix káajiko'.

Tétanos

Tétanos

Tétanose' ku meetik u seen yaaj lot'o'ol xiich'elo'ob, jach ku ts'aaik tu kama'ach yéetel tu kaal máak. Ku béeytal u loobiltik u xiich'el yéetel ku ch'a'ik u yiik' máak, wa ku jach k'astale' je'el u kínsik máake'.

Fiebre tifoidea

Fiebre tifoidea

Le k'oja'anila' ku jach ts'aaik xchokwil, k'i'inam pool, k'i'inam tu chuun u nak' máak, yéetel k'aal ta' wáaj wach'k'ajal ta'il.

K'áak'il Varicela

K'áak'il Varicela

Ku ts'aaik le kéen chíikpajak k'áak', mejen chak p'ool ba'alo'ob ku seen sak'tal, ku jóok'ol tu wich máak, tu yoot'el pool, tseem, paach, yéetel ma' jach ya'ab ti' k'aabo'ob yéetel óoko'ob.

Fiebre amarilla

Fiebre amarilla

Le kéen u ts'áaj wa ma' jach k'asake' ku taasik chokwil, k'i'inam pool, taaktal xeej yéetel xeej. Wa ku jach k'astale' ku loobiltik tak u yiso'ob wáaj riñones wíinik, tamnel yéetel ti' puksi'ik'ale' je'el u k'uchul u kíns máake'.

**VIRUS
SINCITIAL
RESPIRATORIO**

**jump'éel talamil yaan lik'ul ya'abach
ja'abo'ob, ts'o'ok u p'atik ya'ab k'oja'ano'ob
ti' tuláakal yóok'olkaab.**

**U mola'ayil toj óolal
Organización Mundial de la Salud
ku ya'alike' yaan kex**

33 millones

**máaxo'ob yaan k'ak'aas se'en wáaj sasa'
kaal ti'ob, ts'o'okole' ku béeytal u kínsik tak**

150,000

túulul wíiniko'ob babal ja'ab.¹⁵

Yaan vacuna'obe' jach k'a'ana'ano'ob ti' wajapp'éel noj lu'umo'ob ba'ale' tu jeelo'obe' ma', tumen jejeláas ch'i'ibalil k'oja'anilo'ob suuk u tsa'ayal wáaj yaan maases k'oja'akuntik máak ti' wajapp'éel kúuchilo'ob; bey xan ku k'exel bix u ts'áabal vacuna'obo' je'ex wayp'éel ja'ab yaan ti' máak, wa chéen paalalo'one' ku ts'áabal to'on le vacuna'ob tsoolik u esquemail vacuna'ob, yéetel ku ts'áabal u jeelo'ob chukbesik ti' tulkáakal k kuxtalil. Yaane' ku ya'alal u ts'áabal wa yaan u bin xíimbal máak uláak' tu'ux wáaj ti' máaxo'ob náats'o'ob tu'ux yaan jump'éel ik'el virus wáaj bacteria ku béeytal u k'oja'ankuntik.¹³ Yo'olal tuláakal lela', jach k'a'ana'an a kaxtik máakalmáak vacuna'ob k'a'abet tech wa yaan a bin xíimbal táanxel noj lu'um.

U jeelo'ob je'ex Virus Sincitial Respiratorio, jump'éel talamil yaan lik'ul ya'abach ja'abo'ob, ts'o'ok u p'atik ya'ab k'oja'ano'ob ti' tuláakal yóok'olkaab, u interna'arta'al wíiniko'ob yéetel u p'atik k'aas talamilo'ob tu wíinkil paal ts'o'oke' ma'atech u luk'ul; bejla'e' ojéela'an ti' tuláakal mejen paalal mina'an ka'ap'éel ja'ab ti'obe' ts'o'ok u ts'aik wáaj bíin náats'ak ti' le viruso', yéetel mun béeytal k ojeltik máakalmáak ichilo'ob bíin jach k'asak wáaj tak kíimiko'ob.¹⁴ U mola'ayil toj óolal Organización Mundial de la Salud ku ya'alike' yaan kex 33 millones máaxo'ob yaan k'ak'aas se'en wáaj sasa' kaal ti'ob, ts'o'okole' ku béeytal u kínsik tak 150,000 túulul wíiniko'ob babal ja'ab.¹⁵

*U ts'áabal vacuna'obo' je'ex wayp'éel ja'ab
yaan ti' máak, wa chéen paalalo'one'
ku ts'áabal to'on le vacuna'ob tsoolik
u esquemail vacuna'ob, yéetel ku
ts'áabal u jeelo'ob chukbesik ti'
tulkáakal k kuxtalil.*

¹³ Ti'al a xokik u jeel u tsoolile' xak'alt: <https://www.gob.mx/salud/articulos/esquema-de-vacunacion>

¹⁴ Byington CL, et al. Pediatrics. 2015;135(1):e24-e31. Glezen, WP, et al. Am J Dis Child 1986;140(6):543-546

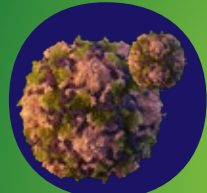
¹⁵ Pebody R, Moyes J, Hirve S, et al. Approaches to use the WHO respiratory syncytial virus surveillance platform to estimate disease burden. Influenza Other Respi Viruses. 2020;14(6):615-621.

TS'O'OK U CH'E'EJSA'AL:

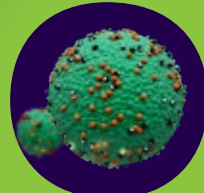

Viruela

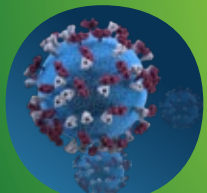
TS'O'OK U KANÁANTA'AL MA' U T'I'ITPAJAL:

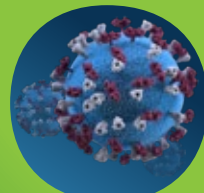
Poliomielitis

Sarampión

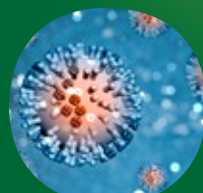

Rubéola

Síndrome de Rubéola congénita

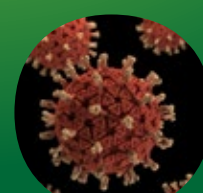
TS'O'OK U KANÁANTA'AL MA' U JACH YA'ABTAL K'OJA'ANO'OB:

Influenza

Infecciones por *H. influenzae* tipo b

Rotavirus

Ti' le ts'ook 25 ja'abo'ob máanaka', way Méxicoe' yaan jump'éeel programa yo'olal u toj óolal u kaajnáalilo'ob jach uts u bin u meyaj, ya'ab vacuna'ob ku ts'áabal, ku k'uchul ol ti' tuláakal máak yéetel jach kanáanta'an u ts'áabal vacuna tu beelil.

2.3 K'OJA'ANILO'OB MA' SEEN T'I'ITPAJA'AN YÉETEL CH'EJSA'AN WAY MÉXICOE'

Way Méxicoe' anchaja'an u chiikpajal ya'ab máako'ob k'oja'ano'ob ku súutul nojoch talamil ti' u toj óolal u kajnáalilo'ob; lebetik túun ka meeta'ab u ju'unil Cartilla Nacional de Vacunación yéetel ka je'ets' u meeta'al campañas yo'olal u ts'áabal vacuna'ob ti' tuláakal u káajnáalil México.

Je'ebix u ya'abtal máak k'oja'an yéetel sarampión tu ja'abil 1989 yéetel u ban kínsik ya'ab máako'ob, leti' meet u káajal u xak'alkaxta'al bix kun ts'áabal vacuna'ob ti' tuláakal máak tek noj lu'umil; ti' u meyajil u xak'alta'ale' ka ila'abe' mina'an mix táan chúumuk paalal chuka'an le vacuna'ob k'a'ana'an ti'obo'. Láayli' ti' le ja'abako', meeta'ab u múuch'táambali' ti'al u yáanta'al mejen paalal, Cumbre Mundial a favor de la Infancia, tu'ux México yéetel u jeel 71 p'éeel noj lu'umo'ob tu ch'a'ob u t'aanil u meyajob ti'al u yutsal bix u kuxtal, u kanáanta'al yéetel u jóok'ol táanil mejen paalal. Tuláakal le ba'alo'ob ucha'ano'oba' tu chúunsaj yéetel jaajil óol u ts'áabal vacuna'ob uti'al tuláakal máak, beya' tuláakal máak keet u kanáanta'al u toj óolal yéetel u yila'al ma' u tsa'ayal k'oja'anil ti'ob.¹⁶

Way Méxicoe' yaan jump'éeel programa yo'olal u toj óolal u kaajnáalilo'ob jach uts u bin u meyaj, ya'ab vacuna'ob ku ts'áabal, ku k'uchul ol ti' tuláakal máak yéetel jach kanáanta'an u ts'áabal vacuna tu beelil. Yéetel le meyajá' ts'o'ok u ch'e'ejasa'al u k'áakil viruela; u yila'al ma' u t'i'itpajal k'oja'anilo'ob je'el bix polio, uusáan k'áak' sarampión, rubéola bey xan le rubéola congénita ku máansa'al ti' chanpaal tu k'iinilo'ob yo'omtal u na', difteria; yéetel ma' u jach ya'abtal máaxo'ob ku k'oja'anta'alo'ob yéetel wach'k'ajal ta' wáaj pak'be'en k'oja'anilo'ob yaan u yik'el beey influenza, yéetel u jeelo'ob.

¹⁶ Para más información consulta: https://www.anmm.org.mx/GMM/2014/n2/GMM_150_2014_2_180-188.pdf

**20
MILLONES**

Yaan ol 20 millones mejen xch'úupalal yéetel jxi'ipalal kajakbalob'ob ich óotsilile' ma' ts'áabak u vacuna'ob kanántik u toj óolalo'ob, u k'áat u ya'ale' jach sajbe'entsil tumen ku páajtal u kíimilo'ob ma'ili' k'uchuk jo'op'eél ja'ab ti'obe'.

2.4 SÚUTUKILO'OB YÉETEL KÚUCHILO'OB TU'UX K'A'ANA'AN LE VACUNA'OBO'

Way yóok'olkaabe' ku kaxta'al yanak ti' tuláakal noj lu'umo'ob vacuna'ob uts u meyajo'ob yéetel ma' u loobilo'ob, ka k'uchuk ti' tuláakal u lu'umkabil. Yaan mola'ayo'ob yo'olal toj óolal ku múul meyajo'ob yéetel táanxel lu'umilo'ob je'ebix Organizaci6n Mundial de la Salud, ku kaxtiko'ob yéetel ku yáatiko'ob u kanánta'al toj óolal tuláakal wíinik yóok'olkaab. Lela' ku meyajtiko'ob yéetel u babal xak'alil yéetel u yáantaj xak'alkaxanil ti'al u yila'al wa uts u meyaj vacuna'ob.

Ba'ale', yaan ol 20 millones mejen xch'úupalal yéetel jxi'ipalal kajakbalob'ob ich óotsilile' ma' ts'áabak u vacuna'ob kanántik u toj óolalo'ob, u k'áat u ya'ale' jach sajbe'entsil tumen ku páajtal u kíimilo'ob ma'ili' k'uchuk jo'op'eél ja'ab ti'obe'. Bejla'e' yaan 1.5 millones mejen paalal kimeno'ob, lela' mun yúuchul wa chuka'an u vacuna'ob, je'ebix u k'oja'anilo'ob uusáan k'áak'il sarampi6n, tétanos ti' chanpaal táantik u síijilo'ob, t'uju' se'en, wach'k'ajal yo'olal ik'elo'ob rotavirus yéetel neumococo, le ts'ook ka'ap'éelo'oba' jach sajbe'etsilo'ob keet u jeelo'obo'.¹⁷

Yaan mejen jxi'ipalal yéetel ch'úupalal mun k'uchul vacuna'ob ti'ob tumen tu'ux kajano'obe' jach náach yaan ti' u kúuchilo'ob ts'áak gobierno, la'aten way México yéetel tuláakal yóok'olkaabe' láayli' u kaxta'al bix u keet kanánta'al u kuxtal tuláakal wíinik.

Bejla'e' yaan 1.5 millones mejen paalal kimeno'ob, lela' mun yúuchul wa chuka'an u vacuna'ob

¹⁷ Ti'al a xokik u jeel u tsoolile' xak'alt: <https://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/immunization-coverage>

2.5 U TSOOLIL BIX U TS'ÁABAL VACUNA TI' MEJEN XCH'ÚUPALAL YÉETEL MEJEN XI'IPALAL

Le kéen síijik juntúul chanpaale' mun jáan tsa'ayal ya'ab k'oja'anil ti', tumen yaan ba'ax kanáantik, u na' máansik ti' anticuerpo'ob ma'ili' síijik, ti' yaan ichil u nak'e'; ba'ale' kex ku kanáanta'al ichil

U TSOOLIL BIX U TS'ÁABAL VACUNA'OBØ 0-9 JA'ABO'OB

Vacuna	K'oja'anilo'ob ku kanáantik ma' u tsa'ayal	Jaymáal ku ts'áabal	Ja'abil u ts'áabal vacuna	K'iinil ku ts'áabal	U loteil vacuna
BCG	Tuberculosis meningea yéetel miliar	Junmáal	Táantik u síijil		
Hepatitis B	Hepatitis B	Junmáal	Táantik u síijil		
Hexavalente DPaT+VPI+ Hib+HepB	Difteria, T'uju' se'en, Tétanos, Poliomeletis, Hepatitis B yéetel k'aas k'oja'anilo'ob tsaayik Haemophilus influenzae tipo b, je'ex neumonía yéetel meningitis	Yáaxmáal	2p'éel winal		
		Ka'amáal	4p'éel winal		
		Óoxmáal	6p'éel winal		
		Refuerzoil	18p'éel winal		
DPT	Difteria, T'uju' se'en yéetel Tétanos	Refuerzoil	4p'éel ja'ab		
Rotavirus	Wach'k'ajal ta' yo'olal Rotavirus	Yáaxmáal	2p'éel winal		
		Ka'amáal	4p'éel winal		
Neumocócica conjugada	Neumonía, meningitis yéetel u jeel k'aas k'oja'anilo'ob ku tsaayik neumococo	Yáaxmáal	2p'éel winal		
		Ka'amáal	4p'éel winal		
		Refuerzoil	12p'éel winal		
SRP (Triple viral)	Sarampión, Rubéola yéetel Parotiditis	Yáaxmáal	12p'éel winal		
		Ka'amáal	18p'éel winal** 6p'éel ja'ab***		

Ø Meyajta'an tu ja'abil 2023. Xak'alta'ab 21 ti' febrero tu ja'abil 2024.
 * Je'el bix jets'a'an tu ju'unil Lineamientos Generales yo'olal Vacunación yaan bejla'e'.
 ** Le máaxo'ob síijio'ob julio ti' 2020e' yaan u ts'áabal u ka'amáal u vacunail SRP le kéen yanak 18 winal ti'ob.
 *** Le máaxo'ob síijio'ob ma' k'uchuk julio ti' 2020e' yaan u ts'áabal u ka'amáal u vacunail SRP le kéen yanak 6 ja'ab ti'ob.
 ♦ Ku béeytal u k'e'exel u tsoolil le vacuna'obo' yo'olal bix jets'a'an u ts'áabal u vacunail COVID-19.
 ♦♦ U jeel chukbesik u vacuna mejen paalal yaan maanal jump'éeel k'oja'anil ti'. Yo'olal ma' u p'aatal mun ts'áabal vacuna'e', ma' k'a'abet u máan 4 winalo'obi'

wajayp'éeel winalo'obe' k'a'abet u ts'áabal le jejeláas vacuna'ob tsolik u Cartilla Nacional de Salud. Le Cartilla Nacional de Salude' jump'éeel ju'un ts'áaik jala'ach ti' jujuntúul máak, ku k'u'ubul yéetel xma' bo'olil t'íal u bisa'al u tsoolil k bin tu kúuchil ts'aak, t'íal k kanáantikakbaj, u yila'al wa yaan jump'éeel k'oja'anil ti' to'on ma' úuch k'iini' yéetel k xak'alta'al tumen ajts'aak. Je'ex jayp'éeel ja'ab yaan ti' máake', ti' le cartillao' yaan u tsoolil vacuna'ob k'a'abet u ts'áabal t'íal beyo' tekláakalo'on k kanáanmekbaj.

Vacuna	K'oja'anilo'ob ku kanáantik ma' u tsa'ayal	Jaymáal ku ts'áabal	Ja'abil u ts'áabal vacuna	K'iinil ku ts'áabal	U loteil vacuna
Influenza	Neumonía yo'olal u yik'el influenza A yéetel B	Yáaxmáal	6p'éel winal síijik		
		Ka'amáal	Ts'o'ok 4 semanas máanak u yáaxmáalo'		
		Junmáal ja'abunja'ab tu k'iinil ke'el)	1p'éel ja'ab		
			2p'éel ja'ab		
			3p'éel ja'ab		
Mejen xch'úupalal yéetel xi'ipalal yaan 5 tak 9 ja'ab ti'ob wa neetso'ob	Yáaxmáal				
	Ka'amáal				
COVID-19 ♦	U jach k'astal u k'oja'anil COVID-19	U yáax tsoolil esquema	Yáaxmáal	Le kéen u ts'áaj 5 ja'ab ti'	
			Ka'amáal		
			Óoxmáal		
		Mejen xch'úupalal yéetel xi'ipalal ma' t'a'ajo'obi' Refuerzoil♦♦	12p'éel winal máanak u ts'ook máalo'		

Bey xan jach k'a'ana'an k kanáantikekbaj ichil tuláakal k kuxtalil, tumen yaan vacuna'ob láayli' k'a'abet u ts'áabal to'on kex wa ts'o'ok k táankelemtaj yéetel k nuch máaktal, je'elbix:

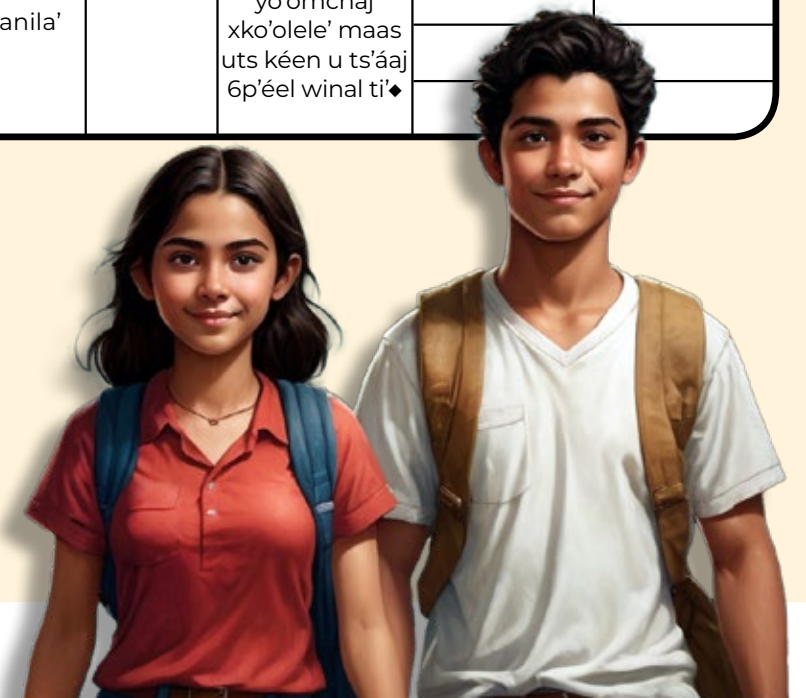
U TSOOLIL BIX U TS'ÁABAL VACUNA'OB^Ø 10-19 JA'ABO'OB

Vacuna	K'oja'anilo'ob ku kanáantik ma' u tsa'ayal	Jaymáal ku ts'áabal	Ja'abil u ts'áabal vacuna yéetel ti' máax	K'iinil ku ts'áabal	U loteil vacuna	
Hepatitis B Máaxo'ob mix junmáal ts'áabak ti'ob	Hepatitis B	Yáaxmáal	Kéen u ts'áaj 11p'éeel ja'ab ti'			
		Ka'amáal	4p'éeel semanas máanak ka ts'áab le yáaxmáalo'			
Td	Tétanos yéetel Difteria	Wa chuka'an tuláakal u vacuna	Refuerzoil	15p'éeel ja'abo'ob		
		Wa ma' chuka'an tuláakal u vacuna wáaj mina'an u ju'unil e'esik yaan ti'e'	Yáaxmáal	Yáax ti'al u chúunul		
			Ka'amáal	1p'éeel winal máanak ka ts'áab le yáaxmáalo'		
			Óoxmáal	12p'éeel winal máanak ka ts'áab le yáaxmáalo'		
Tdpa	Tétanos, Difteria yéetel T'uju' se'en	Chéen junmáal	Tu 20p'éeel semanas yo'omchaja'ak xko'olel			
Influenza	Neumonía yo'olal u yik'el influenza A yéetel B	Junmáal ja'abunja'ab (tu k'iinil ke'el)	Kéen u ts'áaj óoxp'éeel winal yo'omchaja'ak xko'olel			
			Máaxo'ob ku tukla'al neetso'ob te' k'oja'anila'			

Vacuna	K'oja'anilo'ob ku kanáantik ma' u tsa'ayal	Jaymáal ku ts'áabal	Ja'abil u ts'áabal vacuna yéetel ti' máax	K'iinil ku ts'áabal	U loteil vacuna
SR (Máaxo'ob mix junmáal ts'áabak u vacunail ti'ob wáaj ma' chuka'an tuláakal u vacuna'ob)	Sarampión yéetel Rubéola	Yáaxmáal	Tu yáax vacunail		
		Wa mix junmáal ts'áabak	Ka'amáal	4p'éeel semanas máanak ka ts'áab le yáaxmáalo'	
		Wa ma' chuka'an tuláakal u vacuna	Chéen junmáal	Tu yáax vacunail	
VPH	Infección yo'osal u yik'el Virus del Papiloma Humano	Chéen junmáal	Xch'úupalal yaan 10 tak 14p'éeel ja'ab ti'ob*		
COVID-19**	U jach k'astal u k'oja'anil COVID-19	U yáax tsoolil esquema	Yáaxmáal Ka'amáal Óoxmáal	Tu yáax vacunail	
		Máaxo'ob ku tukla'al neets'o'ob te' k'oja'anila'	Refuerzoil ***	12p'éeel winal máanak ka ts'áab le ts'ook máalo', wáaj ts'o'ok u yo'omchaj xko'olele' maas uts keen u ts'áaj 6p'éeel winal ti'♦	

Ø Meyajta'an tu ja'abil 2023. Xak'alta'ab 21 ti' febrero tu ja'abil 2024.
 * Je'el bix jets'a'an tu ju'unil Lineamientos Generales yo'olal Vacunación yaan bejla'e'.
 ** Ku béeytal u k'e'exel u tsoolil le vacuna'obo' yo'olal bix jets'a'an u ts'áabal u vacunail COVID-19.
 *** Yo'olal ma' u p'aatal mun ts'áabal vacunae', ma' k'a'abet u máan 4 winalo'obi'.
 ♦ Ku béeytal u ts'áabal ti' je'en máakalmáak trimestre, le keen u ts'áaj óoxp'éeel winal yo'omchaja'ak xko'olel.

<https://www.gob.mx/salud/documentos/cartillas-nacionales-de-vacunacion-version-2023>. Kaxanta'an 22 ti' abril ti' 2024

U tsoolil bix u ts'áabal vacuna'ob ti' xko'olel yaan 20 tak 59p'éelel ja'ab ti'ob:

U TSOOLIL BIX U TS'ÁABAL VACUNA'OB^Ø XKO'OLELO'OB 20-59 JA'ABO'OB

Vacuna	K'oja'anilo'ob ku kanáantik ma' u tsa'ayal	Jaymáal ku ts'áabal	Ja'abil u ts'áabal vacuna yéetel ti' máax	K'iinil ku ts'áabal	U loteil vacuna		
SR (Máaxo'ob yaan 39 ja'ab ti'ob mix junmáal ts'áabal u vacunail ti'ob wáaj ma' chuka'an tuláakal u vacuna'ob)	Sarampión yéetel Rubéola	Wa mix junmáal ts'áabal	Yáaxmáal	Tu yaax vacunail			
			Ka'amáal	4p'éeel semanas máanak ka ts'áab le yáaxmáalo'			
		Wa ma' chuka'an tuláakal u vacuna	Chéen junmáal	Tu yaax vacunail			
Td	Tétanos yéetel Difteria	Wa chuka'an tuláakal u vacuna	Refuerzoil	Babal 10 u p'éelel ja'ab			
				Wa ma' chuka'an tuláakal u vacuna wáaj mina'an u ju'unil e'esik yaan ti'e'	Yáaxmáal	Yáax ti'al u chúunul	
					Ka'amáal	1p'éeel winal máanak ka ts'áab le yáaxmáalo'	
		Óoxmáal	12p'éeel winalo'ob máanak ka ts'áab le yáaxmáalo'				
		Tdpa	Tétanos, Difteria yéetel T'uju' se'en	Chéen junmáal	Tu 20p'éeel semanasil yo'omchajak xko'olel		

Vacuna	K'oja'anilo'ob ku kanáantik ma' u tsa'ayal	Jaymáal ku ts'áabal	Ja'abil u ts'áabal vacuna yéetel ti' máax	K'iinil ku ts'áabal	U loteil vacuna
Influenza Estacional	Neumonía yo'olal u yik'el Influenza A yéetel B	Junmáal ja'abunja'ab (tu k'iinil ke'el)	Ti' je'en máakalmáak trimestreil yo'omchaja'an xko'olel		
			Máaxo'ob ku tukla'al neetso'ob te' k'oja'anila'		
COVID-19 **	U jach k'astal u k'oja'anil COVID-19	Máaxo'ob ku tukla'al neetso'ob te' k'oja'anila'	Refuerzoil ***	12p'éeel winal máanak ka ts'áab le ts'ook máalo', wáaj ts'o'ok u yo'omchaj xko'olele' maas uts kéen u ts'áaj 6p'éelel winal ti' ♦	

Ø Meyajta'an tu ja'abil 2023. Xak'alta'ab 21 ti' febrero tu ja'abil 2024.
 * Je'el bix jets'a'an tu ju'unil Lineamientos Generales yo'olal Vacunación yaan bejla'e'.
 ** Ku béeytal u k'e'exel u tsoolil le vacuna'obo' yo'olal bix jets'a'an u ts'áabal u vacunail COVID-19.
 *** Yo'olal ma' u p'aatal mun ts'áabal vacunae', ma' k'a'abet u máan 4 winalo'obi'.
 ♦ Ku béeytal u ts'áabal ti' je'en máakalmáak trimestre, le kéen u ts'áaj óoxp'éeel winal yo'omchaja'ak ko'olel.
<https://www.gob.mx/salud/documentos/cartillas-nacionales-de-vacunacion-version-2023>. Kaxanta'an 22 ti' abril ti' 2024.

U tsoolil bix u ts'áabal vacuna'ob ti' xiibo'ob yaan 20 tak 59 ja'ab ti'ob:

U TSOOLIL BIX U TS'ÁABAL VACUNA'OB Ø XIIBO'OB 20-59 JA'ABO'OB

Vacuna	K'oja'anilo'ob ku kanáantik ma' u tsa'ayal	Jaymáal ku ts'áabal	Ja'abil u ts'áabal vacuna yéetel ti' máax	K'iinil ku ts'áabal	U loteil vacuna	
SR (Máaxo'ob yaan 39 ja'ab ti'ob mix junmáal ts'áabak u vacunail ti'ob wáaj ma' chuka'an tuláakal u vacuna'ob)	Sarampión yéetel Rubéola	Wa mix junmáal ts'áabak	Yáaxmáal Tu yaax vacunail			
		Wa ma' chuka'an tuláakal u vacuna	Ka'amáal 4p'éel semanas máanak ka ts'áab le yáaxmáalo'			
		Chéen junmáal	Tu yáax vacunail			
Td	Tétanos yéetel Difteria	Wa chuka'an tuláakal u vacuna	Refuerzoil Babal 10 u p'éelel ja'ab			
		Wa ma' chuka'an tuláakal u vacuna wáaj mina'an u ju'unil e'esik yaan ti'e'	Yáaxmáal	Yáax ti'al u		
			Ka'amáal	1p'éel winal máanak ka ts'áab le yáaxmáalo'		
	Óoxmáal	12p'éel winal máanak ka ts'áab le yáaxmáalo'				

Ø Meyajta'an tu ja'abil 2023. Xak'alta'ab 21 ti' febrero tu ja'abil 2024.
 * Je'el bix jets'a'an tu ju'unil Lineamientos Generales yo'olal Vacunación yaan bejla'e'.
 ** Ku béeytal u k'e'exel u tsoolil le vacuna'obo' yo'ool bix jets'a'an u ts'áabal u vacunail COVID-19.
 *** Yo'olal ma' u p'aatal mun ts'áabal vacunae', ma' k'a'abet u máan 4 winalo'obi'
<https://www.gob.mx/salud/documentos/cartillas-nacionales-de-vacunacion-version-2023>. Kaxanta'an 22 ti' abril ti' 2024.

Vacuna	K'oja'anilo'ob ku kanáantik ma' u tsa'ayal	Jaymáal ku ts'áabal	Ja'abil u ts'áabal vacuna yéetel ti' máax	K'iinil ku ts'áabal	U loteil vacuna	
Influenza Estacional	Neumonía yo'olal u yik'el Influenza A yéetel B	Máaxo'ob ku tukla'al neetso'ob te' k'oja'anila'	Junmáal ja'abunja'ab (tu k'iinil ke'el)			
COVID-19**	U jach k'astal u k'oja'anil COVID-19	Máaxo'ob ku tukla'al neetso'ob te' k'oja'anila'	Refuerzoil ***	12p'éel winal máanak ka ts'áab le ts'ook máalo'		

U TSOOLIL BIX U TS'ÁABAL VACUNA'OB^Ø TI'AL NUKUCH WÍNIKO'OB (60 JA'AB TI'OB WÁAJ MAANAL)

Vacuna	K'oja'anilo'ob ku kanáantik ma' u tsa'ayal	Jaymáal ku ts'áabal	Ja'abil k'a'ana'an u ts'áabal yéetel ti' máax	K'iinil ku ts'áabal	U loteil vacuna	
Neumocócica	Neumonía yo'olal u yik'el neumococo	Máaxob yaan 60p'éel ja'ab ti'ob wáaj maanal, ma' neetso'ob te' k'oja'anila'				
		Chéen junmáal Neumocócica conjugada	Le kéen u ts'áaj 60p'éel ja'ab			
		Máaxob yaan 60p'éel ja'ab ti'ob wáaj maanal, ku tukla'al neetso'ob te' k'oja'anila'				
		Chéen junmáal Neumocócica conjugada	Le kéen u ts'áaj 60p'éel ja'ab			
		Refuerzoil Neumocócica polisacárida	12p'éel winal máanak ka ts'áab le vacuna anti-neu- mocócica conjugadao'			
Influenza Estacional	Neumonía yo'olal u yik'el influenza A yéetel B	Junmáal ja'abunja'ab (Tu k'iinil ke'el)				

Vacuna	K'oja'anilo'ob ku kanáantik ma' u tsa'ayal	Jaymáal ku ts'áabal	Ja'abil k'a'ana'an u ts'áabal yéetel ti' máax	K'iinil ku ts'áabal	U loteil vacuna	
Td	Tétanos yéetel Difteria	Wa chuka'an tuláakal u vacuna	Refuerzoil	Babal 10 u p'éel ja'ab		
		Wa ma' chuka'an tuláakal u vacuna wáaj mina'an u ju'unil e'esik yaan ti'e'	Yáax	Tu yáax vacunail		
			Yáax	1p'éel winal máanak ka ts'áab le yáaxmáalo'		
		Óox	12p'éel winal máanak ka ts'áab le yáaxmáalo'***			
COVID-19**	U jach k'astal u k'oja'anil COVID-19	Refuerzoil				

Ø Meyajta'an tu ja'abil 2023. Xak'alta'ab 21 ti' febrero tu ja'abil 2024.
 * Je'el bix jets'a'an tu ju'unil Lineamientos Generales yo'olal Vacunación yaan bejla'e'.
 ** Ku béeytal u k'e'exel u tsoolil le vacuna'obo' yo'olal bix jets'a'an u ts'áabal u vacunail COVID-19.
 *** Yo'olal ma' u p'aatal mun ts'áabal vacuna'e', ma' k'a'abet u máan 4 winalo'obi'
<https://www.gob.mx/salud/documentos/cartillas-nacionales-de-vacunacion-version-2023>. Kaxanta'an 22 ti' abril ti' 2024.

2.6 BA'AXTEN JACH K'A'ANA'AN K VACUNARTA'AL: TS'OOK TUUKULO'OB

Je'ebix ts'o'ok k ilik tu yáax jaats le ju'una', k vacuna'arta'ale' ku yáantik k kanáantikekbaj, ba'ale' tak u jeel máaxo'ob bak'pachtiko'on. Tuláakal mejen jxi'ipalal yéetel xch'úupalal ku béeytal u tsa'ayal ya'ab k'oja'anil ti'ob chéen tumen ku bino'ob ti' jejeláas kúuchilo'ob yéetel ku náats'alo'ob ti' u jeel máako'ob, lela' jump'éel ba'al jach sajbe'entsil. Yo'olal lela' u noj mola'ayil Organización Mundial de la Salud ku ya'alik u séeb ts'áabal le vacuna'ob jach k'a'ana'ano'ob ti' chanpaal ku chu'ucho'ob yéetel ti' mejen paalal, tumen te' ja'ab yaan ti'obo' táan u bin u ch'aik u múuk u wíinkil yéetel u wíinkilale' neets ti'al u tokikubaj ti' ya'abach k'oja'anilo'ob tsayik ik'elo'ob yaan je'etuxake'.

Bey xan jach k'a'abet k k'a'ajsik yaan máake' mun béeytal u ts'áabal vacuna ti' tumen yaan wal u jeel k'oja'anil ti'e', wáaj tumen ma' u chuk u ja'abil ti' u ts'áabal; wa ol ti' tuláakal mejen jxi'ipalal yéetel xch'úupalal ts'áabak vacuna'obe', ts'o'okol ku bino'ob xooke', bíin u kanáantuba'ob ma' chéen leti'obi' tak u jeelo'ob ma' vacunarta'ano'obi', lela' k'ajóola'an beey inmunidad colectiva wáaj efecto rebaño¹⁸, tumen ichil jun jaats máako'obe' ku yantal u muuk' wíinkil ti'al u ba'ate'el yéetel le k'oja'anilo'.

U ts'áabal vacuna'obe' ku kaxtik u yantal toj óolal yéetel u yutsil kuxtal tuláakal wíinik, la'aten k kanáantikekbaje' ku kaxtik u yutsil ch'íijil k wíinkil yéetel u yantal k na'at, bey xan k k'uchul náach ti' k meyaj yéetel ti' k kuxtalo'on. Le mejen jxi'ipalal yéetel xch'úupalal toj u yóolo'obe' mun jach k'oja'anta'alo'ob yéetel ku béeytal u bino'ob sáansamal xook, bey xan ku béeytal u meetiko'ob jejeláas ba'alo'ob tumen mina'an talamilo'ob taasik k'oja'anilo'ob.

Ti'al u yokol paal xook preescolare', ku k'áata'al u ts'áabal ka'ap'éel u jeel vacuna'ob mina'an tu cartilla Nacional de Vacunación: ti'al u k'oja'anil Hepatitis A yéetel u k'áak'il Varicela, tumen kex le ka'ap'éel k'oja'anilo'oba' ma'atech u jach tsa'ayal bejla'e', u múul yantal yéetel u múul machikuba'ob mejen paalal ich báaxalil yéetel xooke' ku béeytal u k'oja'ankuntik mejen paalal.

Tu jeel súutulik kuxtal jach k'a'ana'an u kanáanta'al ma' u paak'al k'oja'anilo'obe' le ma' okok tu táankelmil paalali' (9 tak 12p'éeel ja'ab ti'ob), lebetik k'a'abet u ka'a ts'áabal u jeel wáaj u chukbesa'al tuláakal vacuna'ob tu táan paalil máak.

U ts'áabal vacuna'obe' ku kaxtik u yantal toj óolal yéetel u yutsil kuxtal tuláakal wíinik, la'aten k kanáantikekbaje' ku kaxtik u yutsil ch'íijil k wíinkil yéetel u yantal k na'at, bey xan k k'uchul náach ti' k meyaj yéetel ti' k kuxtalo'on.

¹⁸ Ti'al a xokik u jeel yo'olal inmunidad colectiva xak'alt: https://www.who.int/es/news-room/q-a-detail/herd-immunity-lockdowns-and-covid-19?gclid=Cj0KCQjwg7KJBhDyARIsAHRAXaG2cIhKLS2a_WZouRzMhuDZ55s-3NZqoyMTStbZDwQdu27ub5mieQUaAq-EEALw_wcB

MEYAJ TI'AL U MEETIK K TUUKUL YÓOK'OLAL KA'A JAATS

Uti'al mejen xch'úupalal yéetel jxi'ipalal yaan 6 tak 9p'élelel ja'ab ti'ob: _____

Kek a'alik teche' ku béeytal a jo'osik jump'éeel k'iin ti'al a ts'aaik le xooka', chéen ma' táakbesik le jaats 2.5 yóok'olal u tsoolil bix u ts'áabal vacuna'ob.

Ti'al u ts'o'okol... U k'a'am k'áaxal tuukulo'ob

Le kéen ts'o'okok u tsoola'al ti' tuláakal máak le ba'alo'ob uts ku taasik u ts'áabal vacuna'ob yéetel ba'ax jaaj yo'olalo'obe', ku béeytal a meetik ts'i'itbil wáaj chéen a'albil le k'áatchi'ob ti'oba':

- Ba'axten jach k'a'ana'an k vacunarta'al le kéen u chuk u ja'abil to'on.
- Ba'ax je'el u yúuchul wa ma'atan k vacunarta'ale'.
- Ba'ax k'oja'anilo'ob mun tsa'ayal wa chuka'an k vacuna'ob. Máakalmáako'ob.
- Ba'axten k'a'ana'an tekláakalo'on chuka'an k vacuna'ob ti'al k bin xook.

Ku béeytal a báaxtike'ex:

Ti'al a chukbesik le múuch' k'áatchi'ob yéetel u núuka'al máanika', ku béeytal u jóok'ol tuláakal le mejen paalal táankab wáaj paach naaj tu'ux ku yúuchul le tsikbaló', wa uts u núukiko'obe' ku máano'ob jujunxak'ab táanil tak u k'uchul aktáanil, ka u yilo'ob túun jujump'íitil ku bin táanil le kéen u núukt ma'alo'ob tumen u k'ajóol yóok'olal vacuna'ob yéel bix u kanáantikubaj yéetel vacuna'ob. Ku béeytal u báaxta'al ichil tu ka'ap'éeel múuch' paalalo'ob bey xan yéetel tatatsilo'ob yéetel na'tsilo'ob.

Uti'al mejen xch'úupalal yéetel jxi'ipalal yaan 10 tak 12p'élelel ja'ab ti'ob: _____

Ku béeytal a jo'osik jump'éeel k'iin ti'al a ts'aaik le xooka', chéen ma' táakbesik le jaats 2.5 yo'olal u tsoolil bix u ts'áabal vacuna'ob..

Ti'al u ts'o'okol... U k'a'am k'áaxal tuukulo'ob

Ti'al a wilik wa jaaj a xoknáalo'ob tu na'ato'ob le ba'alo'ob uts ku taasik u ts'áabal vacuna'ob yéetel ba'ax jaaj yo'olalo'obe', ku béeytal a meetik ts'i'itbil wáaj chéen a'albil le k'áat chi'ob ti'oba':

- Máakalmáak k'oja'anilo'ob mun tsa'ayal ti' máak wa vacunarta'an.
- Ba'ax k'oja'anilo'ob ma' seen t'i'itpaj bey xan ch'e'ejsa'an way México yéetel u yáantaj vacuna'ob..
- Ba'ax je'el u yúuchul wa ma'atan k vacunarta'ale'.
- Ba'axten k'a'ana'an tekláakalo'on chuka'an k vacuna'ob ti'al k bin xook

Na'tsil, tatatsil yéetel máaxo'ob kaántik paalal: _____**Ti'al u ts'o'okol... U k'a'am k'áaxal tuukulo'ob**

Lela' ku béeytal a meetik le kéen a k'áat ka yanak jump'éeel múuch'táambal. Ka jo'os jump'éeel u k'iinil ti'al a tsoolik u yóoxp'éeel jaatsil le ju'una'. Le kéen u'uyak yéetel k'ajóolta'ak le tsoolil tumen tuláakal máake' ku páajtal a meetik jump'éeel muuch' k'áatchi' ti'al a wilik wa jaaj tuláakal máak na'at ba'axten jach k'a'ana'an u ts'áabal vacuna'ob yéetel ba'ax jaaj yo'olalo'ob.

- Máakalmáak k'oja'anilo'ob ma'atan u tsa'ayal ti' k paalal wa ku vacunarta'alo'ob.
- Ka xak'alte'ex u tsoolil bix u ts'áabal vacuna'ob. Ba'ax vacunailo'ob ts'a'an ti' a paalal. Ba'ax úuch ti' a paalal ka ts'o'ok u ju'up'ulo'ob yéete le vacuna'o'

TU'UX CH'A'AB LE BA'AX KU TS'IBTA'ALA'

<https://www.who.int/es/news-room/q-a-detail/vaccines-and-immunization-what-is-vaccination>

<https://www.cdc.gov/vaccines/parents/why-vaccinate/vaccine-decision-sp.html>

<https://www.paho.org/es/temas/inmunizacion/refutando-mitos-sobre-inmunizacion>

https://www.who.int/es/news-room/q-a-detail/vaccines-and-immunization-what-is-vaccination?adgroupsurvey={adgroupsurvey}&gclid=Cj0KCQjwg7KjBhDyARIsAHRAXaHdiWVhn6g_BtATThUbU2BC179qdDyDypuBLGHGJSkoFwU7A78rau4aAp5vEALw_wcB

<https://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/immunization-coverage>

https://www.who.int/es/news-room/q-a-detail/vaccines-and-immunization-what-is-vaccination?adgroupsurvey={adgroupsurvey}&gclid=Cj0KCQjwg7KjBhDyARIsAHRAXaG5p2jc7sw5xHqFJO4Tql7W1uPzkjKgZ-TIN_D2uz-UwFiZ2vFRVGkaAp1rEALw_wcB

<https://www.gob.mx/salud/articulos/esquema-de-vacunacion>

https://www.anmm.org.mx/GMM/2014/n2/GMM_150_2014_2_180-188.pdf

<https://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/immunization-coverage>

https://www.who.int/es/news-room/q-a-detail/herd-immunity-lockdowns-and-covid-19?gclid=Cj0KCQjwg7KjBhDyARIsAHRAXaG2clhKLS2a_WZouRzMhuDZ55s-3NZqoyMTSTbZDwQdu27ub5mleQUaAq-EEALw_wcB

<https://espanol.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prevent-getting-sick/how-covid-spreads.html>

<https://www.unicef.org/es/coronavirus/lo-que-debes-saber-sobre-vacuna-covid19>

<http://vacunacovid.gob.mx/wordpress/informacion-de-la-vacuna/>

<https://www.unicef.org/es/coronavirus/lo-que-debes-saber-sobre-vacuna-covid19#work>

<https://www.unicef.org/es/coronavirus/lo-que-debes-saber-sobre-vacuna-covid19>

<https://www.unicef.org/es/inmunizacion/vacunas-para-todos>

Ju'un meyajta'an tumen:

Ju'un xak'alta'an tumen:

MAT-MX-2600040 V1.0 (01/2026)

Número de permiso: XXXXXXXXX

Material con fin exclusivamente educativo dirigido al público general.
La información presentada NO pretende reemplazar la consulta médica.
Meet uts a k'áatik ti' juntúul ajts'aak wa yaan ba'ax taak a k'ajóoltik
yóok'olal u muka'a'ankunta'al u wiinkil máak yéetel vacuna.